

Raporta
2010:3

***Duoji doaibmadoarjagiid
árvoštallan
2005-2009***

Stig Karlstad (doaim.)
Ivar Lie

Namma: Duoji doaibmadoarjagiid árvvoštallan 2005-2009

Čállit: Stig Karlstad (doaim.) ja Ivar Lie

Norut Alta - Áltá
raporta: 2010:3

ISBN: 978-82-7571-192-0

Barggaheaddji: Sámediggi

Prošeavtta jodiheaddji: Stig Karlstad

Čoahkkáigeassu:

Dát raporttas árvvoštallat doaibmadoarjjaortnega mii duodjái lea ásahuvvon. Duodji lea earenoamáš sámi giehtadáida ja ealáhusvuohki mas lea guhkes árbevierru. Duoji dovdomearka lea ahte dat doaimmahuvvo smávva duddjonbirrasii ja lea duojáris oasseáiggebargun. Sámediggi ja ealáhusorganisašuvnnat leat ásahan ealáhusšiehtadusa man ulbmil lea ovdánahttit duoji ealáhussan, dan láhkái ahte nannet buvttadeami ja vuovdima ja dahkat duoji eanet gánnáhahttin. Oassin dán šiehtadusas ásahuvvui 2005:s doaibmadoarjjaortnet duojáriidda geain lea sámi čearddalaš duogáš, ja geain lea organiserejuvvon sierra ovttalbmofitnodat ja geat vuvdet badjel 50.000 kr ovddas, earret lassiarvodivvaga.

Doaibmadoarjja galgá leat veahkkinn duojárii vai son birge go leat váilevaš vejolašvuodat oazžut olles dietnasa duodjedoaimmas. Árvvoštallanraporttas geahččat makkár ávki ortnegis lea leamaš, movt doaibmadoarjaga eavttut doibmet ortnega ulbmila ektui ja árvvoštallat maid áššemeannudeami

Fáddásánit: Doaibmadoarjja – Ealáhusšiehtadus – Duodji - Sámediggi

Dáhton: Njukčamánnu 2010, divoduvvon maŋemus cuoŋománu 28. beaivvi 2010

Siidolohku: 50

Haddi: kr 100,-

Almmuheaddji: Norut Alta - Áltá as
Kunnskapsparken, Markedsgata 3
9510 ALTA

Fitnodatnummar 983 551 661 MVA

Telefovdna: 78 45 71 00

Telefáksa: 78 45 71 01

E-poasta: post@finnmark.norut.no
www.finnmark.norut.no

Deaddilan: Norut Alta – Áltá as

Ovdasátni

Dán raporttas árvvoštallat duoji doaibmadoarjjaortnega. Duodji lea earenoamáš sámi giehtabargu ja ealáhusvuohki mas lea guhkes árbevierru. Duddjoma earenoamášvuohhta lea ahte dat doaimmahuvvo smávva duddjonberrasiin ja lea dávjá duojáris oasseáiggebargun. Sámediggi ja ealáhusorganisašuvnnat leat ásahan ealáhusšiehtadusa man ulbmil lea ovdánahttit duoji ealáhussan, dan láhkái ahte nannet buvttadeami ja vuovdima ja dahkat duoji eanet gánnáhahttin. Oassin dán šiehtadusas ásahuvvui 2005:s doaibmadoarjjaortnet duojáriidda geain lea sámi čerdii gullevaš duogáš, ja geain lea organiserejuvvon sierra eaŋkilolbmofitnodat ja geat vuvdet badjel 50.000 kr ovddas, earret lassiarvodivvaga.

Doaibmadoarjja galgá leat veahkkinn nannet duojára dienasvuodu vai son birge go leat váilevaš vejolašvuodát oazžut olles dietnasa duodjedoaimmas. Árvvoštallamis geahččat makkár ávki ortnegis lea leamaš, movt doaibmadoarjaga eavttut doibmet ortnega ulbmila ektui ja árvvoštallat maid áššemeannudeami. Geahččat maid muhtun beliid das movt persuvdnadieđuid (duodjeregistara) meannudit dihtorsystemas.

Raportta barggaheaddji lea Sámediggi. Oktavuodaolbmot Sámedikkis leaba leamaš Jørn Gunnar Olsen ja John Osvald Grønmo.

Seniordutki Stig Karlstad lea bargan prošeaktaraporttain ovttaš dutkiin Ivar Lie. Lie lea leamaš veahkkinn čohkket datadieđuid 2.kapithtalii ja son lea maid heivehan tabeallaid mat das leat. Stig Karlstad lea bargan raporttain ja dasa lassin lea son leamaš prošešavtta jodiheaddji. Bargu lea čadahuvvon sullii vida vahkkobarggu ekonomalaš rámma siskkobealde, dasa lassin boahtá lassiarvodivat ja eará golut. Norut – Áltá hálida giitit barggaheaddji ja informánttaid geaid leat jearahallan ja geat earaládje leat leamaš veahkkinn dieđuid čohkkemis.

Áltá, 30.3.2010, divodan maŋemus 28.4.2010

Sveinung Eikeland

Háld. dir. Norut Alta – Áltá

Stig Karlstad

Prošeaktajodiheaddji/seniordutki

Sisdoallu

Ovdasátni	1
Tabellat	5
Govvosat	5
Čoahkkáigeassu	6
1 Duoji doaibmadoarjjaortnegiid ja árvoštallanfáttaid birra	7
1.1 Oanehaččat duoji doaibmadoarjjaortnega birra.....	7
1.2 Analysafáttát ja datavuoddu	9
2 Doaibmadoarjagat, duodjeealáhus, beaktilit buvttadeapmi, duojáriid lohku, gánnáhahttin ja fitnodatovddideapmi	10
2.1 Áššečuolmmat, analysalahkonaddan ja datavuoddu	10
2.2 Ohccit geat leat dohkkehuvvon lahtun ”duodjeregistarii” – namalassii sii geat devdet eavttuid.....	11
2.3 Ohcamušat oažžut duodjedoarjagiid	12
2.4 Ekonomalaš váldologut.....	14
2.4.1 Iežas dujiid vuovdin – ovddideapmi ja movt juohkása sohka beali ja geográfijja ektui	14
2.4.2 Doaibmaboadus ja bálkádienas (ja veaháš duodjelanjaid ja vuovdinkanálaid birra).....	15
2.5 Doaibmadoarjagiid meannudeami boadus – ovdáneapmi ja movt juolluduvvon summa juohkása sohka beali ja geográfijja ektui.....	17
2.6 Oktiičohkkejeaddji árvoštallamat.....	20
3 Doaibmadoarjagiid eavttuid árvoštallan	23
3.1 Áššečuolmmat, eavttut maid vuodul beassá duodjeregistarii ja doaibmadoarjagat duodjefitnodagaide	23
3.2 Čearddalaš sápmelaš dahje sámi gullelašvuoha - áittan vai vejolašvuohan váikkuhangaskaomiid geavahepmái?	24
3.2.1 Sámedikki jienastuslogu gáibádusat – ráddjenhástalusat	24
3.2.2 Sámi duodje- ja kulturmáhtu viidáseappot fievrredeapmi – lea go sierralohpi áitta vai vejolašvuoha.....	25
3.2.3 Oasálastiid árvoštallan ja loahppajurdagat	26
3.3 Makkár fitnodatorganiseren gáibiduvvo – ovttabmo fitnodat dahje eará.....	27
3.3.1 Fitnodatorganiserenvuogit ja doaibmadoarjjaortnet.....	27
3.3.2 Oasálastiid oainnut ja loahppaárvoštallamat	28
3.3.3 Loahppajurdagat.....	31
3.4 Iežasráhkaduvvon dujiid -giehtabarggu dahje ”made in Hong Kong” dujiid vuovdima dokumenteren	32
3.4.1 Rehketoallogeatnegasvuodat, -bargodábit ja bearráigeahččanvejolašvuodat.....	32
3.4.2 Árvoštallamat ja loahppajurdagat.....	33
4 Áššemeannudeami, áššejođu ja duodjeregistara árvoštallan.....	35
4.1 Áššemeannudeami ja áššejođu árvoštallan – guovtteoasát ohcanproseassa.....	35

4.2	Duodjeregistarii dohkkeheapmi ja eavttut maid vuodul dasa beassá	36
4.3	Doaibmadoarjjaohcamušaid meannudeapmi.....	37
4.4	Áššemeannudeami, raportačállimiid jna.čoahkkáigeassu ja loahppaárvvoštallamat.....	38
4.4.1	Ollislaš govva.....	38
4.4.2	Árvvoštallamiid loahpalaš oktiigeassin.....	38
4.4.3	Doarjjavuostáiváldiid váilevaš ekonomalaš raportasáddemat, evttohus movt sáhtášii dieđuidčoakkema earaládje čadahit	40
4.5	Duodjeregisttar – vuogas hálddašeapmi mii guoská gáibádusaide movt galgá persuvdna -ja fitnodatdieđuid giedahallat.....	41
4.5.1	Láгат ja lálkkaásahusat mat gusket Duodjeregistarii – hearkkes persuvdnadieđut, konsešuvdnageatnegasvuohta ja diekkárat.....	41
4.5.2	Dieđuidvurkkodan sihkarvuohta, tehnikkalaš heiveheamit ja resursaid geavaheapmi duojáriid persuvdnadiehtoregistarii (duodjeregistarii) ja eará ealáhusdoaimmaide	44
4.5.3	Eará áššáiboada – duojárat leat ealáhusbargit geat jođihit smávva fitnodagaid50	
4.5.4	Vejolašvuohta beassat oaidnit dieđuid Sámedikki eará ealáhusdoarjagiid birra – lálkavuodđu ja movt lávejit bargat.....	51
4.5.5	Čoahkkáigeassu ja loahppajurdagat	52
	Girjjálašvuohta.....	54

Tabeallat

Tabealla 2.1 <i>Movt duojáriid lohku Duodjeregistaris juohkása sohkabeali ektui</i>	12
Tabealla 2.2 <i>Movt duojáriid lohku Duodjeregistaris juohkása regiovnnaid ektui</i>	12
Tabealla 2.3 <i>Gallis leat ohcan doaibmadoarjaga duodjái ja movt logut juohkásit sohkabeali ektui</i>	12
Tabealla 2.4 <i>Gallis leat ohcan doaibmadoarjaga duodjái ja movt logut juohkásit regiovnnaid ektui</i>	13
Tabealla 2.5 <i>Duojáriid lohku geat leat Duodjeregistaris geat eai ohcan doaibmadoarjaga, movt juohkásit sohkabeali ektui</i>	13
Tabealla 2.6 <i>Duojáriid lohku geat leat Duodjeregistaris geat eai ohcan doaibmadoarjaga, movt juohkásit regiovnnaid ektui</i>	13
Tabealla 2.7 <i>Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaibmadoarjaga</i>	14
Tabealla 2.8 <i>Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaibmadoarjaga; nissonolbmot ja dievdoolbmot</i>	14
Tabell 2.9 ... <i>Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaibmadoarjaga; guđege suohkanis</i>	15
Tabealla 2.10 <i>Duojáriid gaskamearálaš váldologut rehketoallogis 2007</i>	16
Tabealla 2.11 <i>Duojáriid váldologut 2005-2007</i>	16
Tabealla 2.12 <i>Ohcciid gaskamearálaš váldologut geain lea bálkádienas lassin duddjomii</i> 17	
Tabealla 2.13 <i>Doaibmadoarjagiid meannudeami bohtosat</i>	18
Tabealla 2.14 <i>Doaibmadoarjagiid juohkin duojáriidda geat leat ohcan doaibmadoarjaga</i> 18	
Tabealla 2.15 <i>Doaibmadoarjagiid juohkin duojáriidda geat leat ohcan doaibmadoarjaga; nissonolbmot ja dievdoolbmot</i>	19
Tabealla 2.16 <i>Doaibmadoarjagiid juohkin duojáriidda geat leat ohcan doaibmadoarjaga; suohkanat</i>	19
Tabealla 2.17 <i>Čoahkkáigeassu Doaibmadoarjaga – bušeahtta, juolluduvvon doarjagat, duojáriid lohku geat leat Duodjeregistaris, doarjagiid lohku, gaskamearálaš doarjaga guđege duojáriid</i>	21

Govvosat

Govus 4.1 .. <i>Sihkarvuodaarkitektuvra – sonaide juohkin</i>	47
---	----

Čoahkkáigeassu

Stig Karlstad (prošeaktajodiheaddji/doaim.) ja Ivar Lie
Duoji doaimmadoarjjaortnega árvvoštallan 2005 – 2009
 Norut Alta – Áltá Raporta 2010:3

Dán raporttas árvvoštallat duoji doaimmadoarjjaortnega. Duodji lea earenoamáš sámi giehtabargu ja ealáhusvuohki mas lea guhkes árbevierru. Duddjoma earenoamášvuohka lea ahte dat doaimmahuvvo smávva duddjonbirrasiin ja lea dávjá duojáris oasseáiggebargun. Sámediggi ja ealáhusorganisašuvnnat leat ásahan ealáhusšiehtadusa man ulbmil lea ovdánahttit duoji ealáhussan, dan láhkái ahte nannet buvttadeami ja vuovdima ja dahkat duoji eanet gánnáhahttin. Oassin dán šiehtadusas áshuvvui 2005:s doaimmadoarjjaortnet duojáriidda geain lea sámi čearddalaš duogáš, ja geain lea organiserejuvvon sierra eančilolbmofitnodat ja geat vuvdet badjel 50.000 kr ovddas, earret lassiarvodivvaga.

Doaimmadoarjja galgá leat veahkkin nannet duojára dienasvuodu vai son birge go leat váilevaš vejolašvuodát oazžut olles dietnasa duodjedoaimmas..

Árvvoštallamis čalmmustahttet golbma beali mat gusket doaimmadoarjjaortnegii:

1. Árvvoštallat doaimmadoarjjaortnega ávkki – das geahččat daid duojáriid ovdáneami ja ekonomijja geaidda dat doarjjaortnet guoská
2. Árvvoštallat eavttuid mat doaimmadoarjagii leat biddjojuvvon
3. Árvvoštallat áššemeannudeami, áššejođu ja movt duodjeregistar lea ráhkaduvvon - das geahččat maid livččii go vejolaš áshit dakkár duodjeregistara maid Databearráigeahču sáhtáši dohkkehit.

Váttisvuodát mat ovdanbohtet juohke áidna fáttás maid analyseret, giedahallojuvvojit dain kapihttaliin raporttas gos guhtege analysafáttá guorahallojuvvo ja digaštallojuvvo.

1.kapihttalis muitalit doaimmadoarjjaortnega birra ja makkár fáttát galget árvvoštallojuvvot. 2. kapihtal muitala doaimmadoarjagiid viidodaga ja juohkima, ja das analyseret duodjealáhusa ovdáneami ja makkár vejolaš ávki váikkuhangaskaomiin lea go geahččá earet eará buvttadeapmái, duojáriid lohku, man gánnáhahti duddjon lea ja movt fitnodagat ovdánit. 3.kapihttalis árvvoštallat movt doaimmadoarjjaortnega eavttut doibmet doaimmadoarjagiid ulbmila ektui. Das árvvoštallat gáibádusaid mat gusket čearddalašvuhtii, movt fitnodat galgá organiserejuvvot ja man ollu galgá ieš duddjot ovdal lea vuoddu oazžut doaimmadoarjaga. 4.kapihttalis geahčadit ohcanáššejođu, áššemeannudeami ja man vuogas lea doalahit elektruvnnalaš duodjeregistara go atná muittus daid gáibádusaid mat leat systemaide ja bargodábiide go galgá giedahallat hearkkes dieđuid.

Eanas kapihttaliid/kapihtaloasiid loahpas leat loahpalaš árvvoštallamat dahje loahppajurdagat.

1 Duoji doaibmadoarjjaortnegiid ja árvvoštallanfáttáid birra

”Duodji”¹ lea earenoamáš sámi giehtabargu ja ealáhusvuohki mas lea guhkes árbevierru, ja seammás dat maid gaskkusta dehálaš oasi sámi giehtaduodjeárbevierus. Gávdnojit maid ollu iešguđetlágán duddjonmállet, mat leat čadnon juogo boazodoallobirrasii, mearrasámi ealáhusárbedieđuide ja maiddái iešguđet sámi guovlluide².

Okta earenoamášvuolta lea ahte duddjonbirrasat leat *smávvat ja duodji lea eanas oassedáiggebargu*. Dušše hui moaddásis lea duodji váldoealáhussan. Dát mearkkaša ahte *eanetlogus* lea rádjji man ollu sáhttet duddjot danin go sis lea eará bargu, ja ahte jus galggaše eanet duddjot, de dat gáibida ođđa investeremiid. Duddjon gáibida maid *ollu áiggi*. Sihke dál ja ovdal lea leamaš nu ahte duddjon lea lassidienas maid duojárat barget jagi áiggiid mielde ja dalle go heive eará bargguid ektui, earet eará boazodoalus, mearrasámi lotnolasealáhusain jna.

Vaikko vel leat ge diekkár variašuvnnat, de leat ollu eanjkilduojárat mat duddjojit dujiid main lea hui alla kvalitehta, ja lea hui stuora vejolašvuolta lasihit vuovdima. Ja dál leat ge maid ollu duojárat geaidda duodji addá lassidietnasa, ja ollugat hálidivčče viiddidit doaimma. Vaikko dás galgá ge leat sáhka duoji birra nugo sierra ealáhus, de lea dehálaš deattuhit ahte stuora oassi árbevirolaš duddjomis ii doaimmahuvvo vuovdima várás, dat gullá olbmuid eallinvuohkáii. Diekkár oktavuodáin adnojit duojit atnudávvirin ja čikŋan lagamus bearrašii dahje skeaŋkan.

1.1 Oanehaččat duoji doaibmadoarjjaortnega birra

Duodjái áshuvvui doaibmadoarjjaortnet 2005:s. Dat lea oassi Sámedikki ja dan guovtti duodjesearvi; Duojáriid ealáhussearvi ja Riikkaorganisašuvdna Sámiid Duodji *Ealáhusšiehtadusas*. Sii šiehtadallet ja vuolláičállet juohke čavčča soahpamuša mas lea manjit bušeahhtajagi ekonomalaš rámma. Ealáhusšiehtadusa *ulbmil* ”lea ovddidit duoji ealáhussan nu ahte dat šaddá eanet gánnáhahttin ja buoridit iežaráhkaduvvon dujiid vuovdima”. Šiehtadusa bušeahtas lei 2009:s 9,21 mill. kr. ollislaš rámma. Juolludeamit biddjovuvvojit Sámedikki bušehttii dábálaš lági mielde.

Duoji ealáhusšiehtadussii gullet čuovvovaš doarjjaortnegat:

¹ Sámi giehtabargu gohčoduvvo sámegeallii duodjin. Duodjin gohčoduvvojit giedain ráhkaduvvon sámi atnudinggat nugo biktasat, ávdnasat, viessodávvirat, bivdobiervasat ja činjat (činahandávvirat) Sámi duojs lea guhkes árbevierru. Maiddái dán áigge vižžet duodjeávdnasiid meahcis. Sámi duodji duddjovuvvo boares árbevirolaš málliid mielde, muhto dat heivehuvvo ođđa bargotekniikkaide ja bargosurggiide. (Gáldo:Sámeráđđi)

² Raporta ”Merkevareutvikling for duodjiprodusenter”, 9.6.2009.

- Doaibmadoarjja duojáriidda (2009 bušeahtta lei 3,3 mill. kr)
 - dárkileappot juohkineavttuid birra, geahča vuolábealde ja maŋnelis kapihttalis
- Ovddidan – ja inversterendoarjja³ (2009 bušeahtta lei 3,4 mill. kr)
 - gealboháhkandoaimmat/oahpaheapmi ja kursset
 - investeremat
 - fitnodaga ovddidandoaimmat
 - ovddidanprošeavttat ja konsuleantaveahkki
 - vuovdin- ja márkanastindoaimmat
 - duodjestipeanda ohppiide geat váldet joatkkaoahpahusa
- Buresbirgejeadjortnegat duojáriidda (2009 bušeahtta lei 0,2 mill. kr)
- Organisašuvdnadoarjja duodjeservviide (2009 bušeahtta lei 1,56 mill. kr)
 - Riikkasearvi Sámiid Duodji (1,1 mill. kr) ja Duojáriid ealáhussearvi (0,5 mill. kr)
- Duodjegávppit (2009 sirrejuvvon rámma lei 0,55 mill. kr)
 - dasa gullet bissovaš vuovdinbáikkid mat vuvdet sámi duoji birra jagi ja main leat fásta rahpanáiggid vihtta beaivvi vahkus.
- Hálddašangolut fágalaš ja ekonomalaš lávdegottiide (2009 sirrejuvvon rámma lei 0,2 mill. kr)

Doaibmadoarjjaortnet, mii lea válđoáššin dán čielggadeamis, galgá leat veahkin duojárii geas leat váilevaš vejolašvuodát oažžut olles dietnasa duddjondoaimmas.

Duojárat geat galget sáhttit ohat doaibmadoarjaga dán ortnegis, galget leat registrerejuvvon duodjeregistarii, maŋnelis čilgejuvvo makkár eavttuid galgá deavdit ovdal go beassá dien registarii. Dat mielddisbuktá earet eará ahte sis ferte leat ášahuvvon ovttaoalbmofitnodat ja sii galget sáhttit duodaštit ahte leat iežasetráhkaduvvon dujiid vuodán badjel 50.000 kr ovddas earret momssa. Doarjaga sturrodaga rehkenastinvuoddu lea, jus sii leat ovdalis namuhuvvon gáibádusaid deavdán:

- Sáhtá oažžut gitta 40 % rádjái doarjaga iežasduddjojuvvon dujiid vuovdinsummas, bajemus rádjái lea 150.000 kr.

Oktiibuot 72 duojára ledje 2009 čalloyuvvon duodjeregistarii ja nu ledje ge dohkkehuvvon vejolaš doaibmadoarjja vuostáiváldin. Duojárat galget jahkásaččat sáddet sierra raportaskovi Sámediggái, mas earet eará čilgejit duodjedoaimma ekonomii ja iežas gelbbolašvuoda⁴. Lea ášahuvvon sierra ealáhuskovvi duojáriidda mii galgá dán ulbmili adnot. Diekkár jahkasaš rapportaid vuodul sáhtá Sámediggi čuovvut ollašuttet go doaibmadoarjagiid vuostáiváldit gáibádusaid maid vuodul sáhttet ođđasis oažžut doaibmadoarjaga. Lea ráhkaduvvon šiehtadus konsuleantafitnodagain⁵ ahte ráhkadit ekonomalaš rapporta duoji ovdáneami birra, man vuodđun leat namuhuvvon jahkasaš rapportat duojáriin, jagiide 2007, 2008 ja 2009.

Duojáriin galgá leat juogo formálalaš dahje reála gelbbolašvuodta duojsis. Formálaš

³ Investeremiid oktavuodas sáhtá juolluduvvot gitta 50 % doarjja dohkkehuvvon goluide ohcciide geain lea ovttaoalbmofitnodat.

⁴ Finnut Consult AS lea Sámedikki ovddas ráhkadan čielggadeami mas leat geahččan duoji gelbbolašvuodahákan hástalusaid, oahpaheami ja ovdáneami. Čielggadeapmi lea earenoamážit čalmmustahtán dan movt ovddidanbarggut sáhttet lasihit bargguid ja nu maiddái dietnasa duodjedoaimmain.

⁵ Asplan Viak AS, Kárášjohka

oahpu sii ožžot go čadahit joatkkakursse 1 design ja giehtaduojis ja joatkkakursse 2 design ja duojs joatkkaskuvllas ja barget guokte jagi oahppin muhtun fitnodagas. Oslo allaskuvla fállá masterdási oahpu duojs, mii čadahuvvo Sámi allaskuvllas Guovdageainnus. Duodjemáhttu ii fievrreduvvo ge šat viidáseappot árbemáhttun dušše dálá duojáriid ja sin lagamuččaid gaskkas, dál lea eatnasiin geain lea beroštupmi duodjái, vejolaš dan oahppat.

1.2 Analysafáttát ja datavuodđu

Dán árvvoštallamis galgat geahččat doaibmadoarjjaortnega ja čalmmustahttit golbma suorggi

1. Árvvoštallat doaibmadoarjjaortnega ávkki – das geahččat daid duojáriid ovdáneami ja ekonomijja geaidda dát doarjjaortnet guoská
2. Árvvoštallat eavttuid mat doaibmadoarjagii leat biddjojuvvon.
3. Árvvoštallat áššemeannudeami, áššejođu ja duodjeregistara hábmema - das geahččat maid livččii go vejolaš ásaht dakkár duodjeregistara maid Databearráigeahčču sáhtášii dohkkehit.

Váttisvuodát mat ovdanbohtet juohke áidna fáttás maid analyseret, giedahallojuvvot dain kapihttaliin raporttas gos guhtege analysafáddá guorahallojuvvo ja digaštallojuvvo.

Datavuodđu rievddada sihke juohke golmma fáttá siskkobealde ja maidái daid gaskkas. Mii áigut geavahit dokumentašuvnnaid mat leat gávdnamis ja viežžat dieđuid almmolaš registariin gos lea vejolaš dieđuid oazžut daid bargorámmaid siskkobealde mat mis leat. Mii áigut atnit veahkin earet eará daid giedahallojuvvon dieđuid mat Sámedikkis leat, mat leat dain vásedin raporttain maid juohke duojár gii oazžu doaibmadoarjaga galgá deavdit ja sáddet jahkásaččat. Mii leat maid válljen muhtun giedahallojuvvon ohcamušaid maid leat geahččan, ja leat válljen muhtumiid jearahallat geaidda dát ášši guoská ja geain lea iešgudetlágán duogáš – sis searvvis leat muhtumat geat leat ohcan doarjaga, olbmot geat ovddastit berošteaddjiservviid ja áššemeannudandásis sin geat meannudit doarjjaohcanohcamusaid ja diekkáriid. Stuora oasi dieđuin maid ala hukset leat viežžan Sámedikkis. Dasa lassin leat geahčadan čielggademiid ja eará girjjálašdieđuid mat gusket dán árvvoštallamii.

Duodjeregistara árvvoštallan mii guoská hearkkes dieđuid vurkkodeapmái jna. lea huksejuvvon earet eará Databearráigeahču oaiviliidda ja dieđuide. Dan vuodul leat maid huksen árvvoštallama mii guoská dasa makkár vejolaš eará čovdosiid sáhtášii gávdnat, vásáhusat Boazodoallohálldahusa boazodoallobasáin ja sullasaččain. Daid vuodul sáhtášii árvvoštallat maid diekkár vejolaš čovdosat mávssáše ja makkár olmmošlaš návccaid dat gáibidivčče.

2 Doaibmadoarjagat, duodjeealáhus ja beaktilit buvttadeapmi, duojáriid lohku, gánnáhahttin ja fitnodatovddideapmi

2.1 Áššečuolmmat, analysalahkoneapmi ja datavuodđu

Duojáriid doaibmadoarjjaortnet lea leamaš 2005 rájes. Geassemánu rádjái 2009 ledje 72 duojára geat devde eavttuid maid vuodul leat beassan duodjeregistarii lahttun ja geat dasto sáhtte oheat doaibmadoarjaga.

Guovddáš áššečuolmmat mat gusket dasa makkár ”ávki” ortnegis lea, maid mii das čuvget, leat:

- Movt doarjja lea váikkuhan duojáriid lohku (ovttaolbmofitnodagaide) ja dan duoji vuovdimii maid duojárat ieža duddjojít (vrd. ulbmila/ulbmileavttuid Sámedikki 2009 bušehtas mii guoská duoji doaibmadoarjagii).
- Dasa lassin áigut geahččat man gánnáhahtti duddjon lea duojáriidda (gánnáhahttin ja iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin lea ulbmil duoji olliláš ealáhusšiehtadusas).
- Dađi mielde makkár vejolašvuodaid data vuodđu addá, áigut maid guoskkahallat eará fitnodatovddidemiid⁶ mat leat vejolaččat daid duodjefitnodagaide mat gullet doaibmadoarjjaortnegii.

Lea álo váttis čilget manne váikkuhusat leat dakkárat go leat, dušše ovttá váikkuhangaskaoami vuodul – mii dás lea doaibmadoarjja. Márkandilálašvuodát rivdet áiggi mielde, duojáriid lohku, ávnnasdilálašvuodá jna. leat eará bealit duddjomis mat sáhttet vaikkuhit ovdalis namuhuvvn dilálašvuodaide. Dasa lassin lea duojára ekonomalaš dilli maid váikkuheadđji. Nugo oaidná Norut/NIBR (2001) raporttas, de ledje áibbas moattes geat diedihedje ahte sis leamaš dienas badjel 120.000 kr. Lei jáhkkemis ahte sivvan dasa lei ekonomalaš bealli, dat ahte ii oaččo doarjaga jus čállá raporttii ahte lea dinen eanet go dien. Danin sáhtta leat váttis geavahit ekonomiija buorráneami mihttun.

Diedut maid ala hukset leat raporttat maid duojárat galget sáddet go oheat beassat mielde duodjeregistarii, doaibmadoarjjaohcamušat ja diedut mat bohtet áššemeannudemiin – nugo čoahkkingirjjit ja diedut mat čájehit giedahallama bohtosa juohke áššis. Dasa gullet

⁶ Dat mearkkaša odđa buktagiid ráhkadeapmi, gealbolokten, viidát márkan ja odđa investeremat.

ohcansumma sturrodad, doarjja, vuovdin, sohkahealli, suohkanii gullevašvuohta ja diekkár sullasaš dieđut. Mii leat maid lassin dasa geavahan čielggademiid mat ovdal leat čállojuvvon duodjeealáhusa birra, earet eará čielggademiid mat leat huksejuvvon raporttaide maid juohke duojáris gii oažžu doaibmadoarjaga lea geatnegasvuohta sáddet Sámediggái juohke jagi, dain oaidná earet eará gánnáhahttima ja duojáriid agi. Loahpas namuhit vel dieđuid maid leat ožžon muhtumiin geaid leat válljen jearahallat. Dat leat olbmot geat ovddastit ealáhusa/berošteaddjisearvvi ja hálddahusa. Ulbmil dainna lea oažžut ovdan movt oassálastit ieža árvoštallet doaibmadoarjaga ávkki ovdalis namuhuvvon faktoriid ektui duodjeealáhusa.

2.2 Ohccit geat leat dohkkehuvvon lahttun ”duodjeregistarii” – namalassii sii geat devdet eavttuid

Dalle 2005:s go vuosttaš geardde almmuhedje ahte sáhtta ohcat beassat duodjeregistarii, bohte oktiibuot 164 ohcci. Dain biehtteluvvo 130 ohcamuša ja 34 mieđihuvvo⁷. Jagiin 2007-2009 meannuduvvojedje jahkásaččat Sámedikki datadieđuid vuodul 8-14 ohcamuša beassat dohkkehuvvot duodjeregistarii. Earret njeallje ohcamuša 2007:s, golbma 2008:s ja okta 2009:s de dohkkehuvvo buot ohcamušat dieid jagiid⁸. Sivvan dasa ahte leat nu unnán ođđa ohccit lea ahte ii dárbbáš ođđasis ohcat jus juo ovdal lea dohkkehuvvon. Galgá gal dieđihit jus dieđut mat registaris leat, leat rievdan dan láhkái ahte ii šat deavdde eavttuid maid vuodul lea duodjeregistaris mielde. Eanas ohcamušat mat leat biehttaluvvon olles dán áigodagas go duodjeregistar lea leamaš doaimmas, leat biehttaluvvon danin go ohccit eai leat olahan gáibádusa ahte galget iežaset duddjojuvvon dujiid vuovdán unnimusat 50.000 kr ovddas, dahje ahte sis váilot doarvái duodaštusat dasa. Dušše áibbas moaddásii lea ohcamuš biehttaluvvon dan sivas ahte sii eai leat čearddalaš sápmelaččat, dahje eai deavdde gáibádusaid mat leat buktagii dahje fitnodatvuohkái.

2009:s ledje 72 duojára duodjeregistaris. Dat mearkaša 47 % lassáneami 2006 rájes. Nissonolbmot leat čadat leamaš stuora eanetlogus, sullii 65 % duojáriin leat nissonolbmot ja sin lohku lea lassánan eanet go dievdoolbmuid lohku.

Leat ollu eambo duojárat go sii geat leat Sámedikki duodjeregistaris. Dan oaidná maid das go Riikkasearvvi Sámiid Duojis ledje 2009:s birrasii 220 dábálaš miellahtu ja vel badjelaš 100 miellahtu geat gullet organisašuvdnii báikkálaš servviid bokte. Eanas oassi sis vuvdet iežaset dujiid badjel 50.000 kr ovddas jahkásaččat⁹.

Dieđuid vuodul mat mis leat go leat geahččan 50-60 % duojáriid dieđuid geat leat duodjeregistaris guđege jagi, lea ahte duojáriid gaskamearálaš ahki¹⁰ áigodagas 2006-2008 lei 46, 49 ja 51 jagi. Oaidná ahte ahki lea jagiid mielde loktanen. 2008:s lei nissonolbmuid gaskamearálaš ahki 52 jagi ja dievdoolbmuid gaskamearálaš ahki lei 48.

⁷ SEG-raporta geassemánu 2007: Duodjeealáhusa ekonomalaš dilli

⁸ Buot biehttaluvvon ohcamušat maid meannudedje jagiin 2007-2009 biehttaluvvo danin go ledje beare unnán vuovdán.

⁹ ”Merkevareutvikling for duodjiprodusenter”, Noodt & Reiding 9.6.2009.

¹⁰ ”Duoji ekonomalaš raporta”, Asplan Viak 20.8.2008.

Tabaella 2.1 *Movt duojáríid lohku Duodjeregistarís juohkása sohka-beali ektui*

	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Registrerejuvvon duojárát	49	59	63	72	+47 %
Nissonolbmot	31	37	39	47	+52 %
Dievdoolbmot	18	22	24	25	+39 %
Nissonolbmuid lohku	63 %	63 %	62 %	65 %	

Olles 60 % duojáríin geain lea fitnodat duodjeregistarís leat eret Guovdageainnus, dan maŋis čuovvu Kárášjohka; 21 % ja Deatnu/Unjárga 8 %. Muđui riikkas leat dušše 10 % duojáríin mielde registarís, muhto dat lohku lea veaháš lassánan.

Tabaella 2.2 *Movt duojáríid lohku Duodjeregistarís juohkása regiovnnaid ektui*

Registrerejuvvon duojárát	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Guovdageaidnu	30	36	38	43	+43 %
Kárášjohka	14	14	15	15	+7 %
Deatnu/Unjárga	4	4	4	6	
Muđui earát	1	5	6	8	
Oktiibuot	49	59	63	72	+47 %
Guovdageainnu oassi	61 %	61 %	60 %	60 %	
Guovdageainnu ja Kárášjoga oassi	90 %	85 %	84 %	81 %	

2.3 Doaibmadoarjjaohcamušat

Nissonolbmuid lohku geat leat ohcan doaibmadoarjaga lea lassánan maŋemus jagiid. Dat lei 63 % jagis 2006 ja lea lassánan 71 % rádjái 2009:s.

Tabaella 2.3 *Gallis leat ohcan doaibmadoarjaga duodjái ja movt logut juohkásit sohka-beali ektui*

	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Doaibmadoarjaga ohccit	51	53	54	58	+14 %
Nissonolbmot	32	34	35	41	+28 %
Dievdoolbmot	19	19	19	17	-11 %
Nissonolbmuid oassi	63 %	64 %	65 %	71 %	

Ohcciid lohku geat leat ohcan doaibmadoarjaga lea lassánan sullii 50 % rájes lagabui 60 % rádjái dahje 14 %. Eanemus ohcamušat bohtet čielgasit Guovdageainnus, namalassii 59 %, ja dasto Kárášjogas, 24 % ja eará regiovnnain 17 %.

Tabealla 2.4 *Gallis leat ohcan doaibmadoarjaga duodjái ja movt logut juohkásit regiovnnaid ektui*

Doaibmadoarjaga ohccit	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Guovdageaidnu	32	31	31	34	+6 %
Karášjohka	14	13	14	14	0 %
Deatnu/Unjárga	4	4	4	6	
Muđui earát	1	5	5	4	
Oktiibuot	51	53	54	58	+14 %
Guovdageainnu oassi	63 %	58 %	57 %	59 %	
Guovdageainnu ja Karášjoga oassi	90 %	83 %	83 %	83 %	

Leat eanet dievdoolbmot go nissonolbmot geat eai ohcan doaibmadoarjaga, vaikko leat ge arvat eanet nissonolbmot duodjeregistaris.

Tabealla 2.5 *Duojáriid lohku geat leat Duodjeregistaris geat eai ohcan doaibmadoarjaga, movt logut juohkásit sohkabeali ektui*

	2007	2008	2009
Duojárat geat eai ohcan	6	9	14
Nissonolbmot	3	4	6
Dievdoolbmot	3	5	8
Nissonolbmuid oassi	50 %	44 %	43 %

Dat 20 % dahje 14 duojára duodjeregistaris geat eai ohcan doaibmadoarjaga 2009:s, leat eatnasat eret Guovdageainnus. Lea lunddolaš ahte leat dien meare oallugat, danin go dan guovllus leat eanemus olbmot duodjeregistaris. Dás oaidná erohusa olggobeale Finnmárkku duojáriin, go vuollel bealli sis geat leat duodjeregistaris eai leat ohcan doaibmadoarjaga

Tabealla 2.6 *Duojáriid lohku geat leat Duodjeregistaris geat eai ohcan doaibmadoarjaga, movt logut juohkásit regiovnnaid ektui*

Duojárat geat eai ohcan	2007	2008	2009
Guovdageaidnu	5	7	9
Karášjohka	1	1	1
Deatnu/Unjárga			
Muđui earát		1	4
Oktiibuot	6	9	14
Guovdageainnu oassi	83 %	78 %	64 %
Guovdageainnu ja Karášjoga oassi	100 %	89 %	71 %

2.4 Ekonomalaš váldologut

2.4.1 Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin – ovdáneapmi ja movt juohkásit sohkaheali ja geografija ektui

Vuovdin lea lassánan sihke oktiibuot ja maiddái gudege duojára nammii. Oktiibuot lassánii vuovdin golmma jagi áigodagas 2005-2008 76 %, dahje sullii 20 % gudege jagi. Juohke duojára ektui lassánii johtu 54 % golmma jagis, dahje 16 % jahkái. Gaskamearálaččat vuoddii juohke duojár 2008:s iežas duoji birrasii 176.000 kr ovddas.

Ekonomalaš raportta lávdegotti iskkadeapmi (20.8.2008) čájeha ahte 2007:s lei bealli duojáriin geat vuovde iežaset ráhkaduvvon dujiid gaskal 50-100.000 kr. ovddas. Sullii 20 % duojáriin vuovde birrasii 100-150.000 kr ovddas ja sullii 10 % vuovde birrasii 150-250.000 kr ovddas ja sullii 20 % vuovde badjel 250.000 kr ovddas.

Tabealla 2.7 *Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaibmadoarjaga*

	2005	2006	2007	2008	Rievdan
Vuovdin, iežasráhkaduvvon duodji	5 817 000	7 339 000	8 480 000	10 218 000	+76 %
Duojáriid lohku	51	53	54	58	+14 %
Duojáriid gaskamearálaš vuovdin	114 100	138 500	157 000	176 200	+54 %

Nissonolbmot vuovdet čielgaseappot eambo go dievdoolbmot

Tabealla 2.8 *Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaibmadoarjaga; nissonolbmot ja dievdoolbmot*

	2005	2006	2007	2008	Rievdan
Oktiibuot vuovdin nissonolbmot	3 956 000	5 111 000	6 091 000	7 705 000	+95 %
Oktiibuot vuovdin dievdoolbmot	1 861 000	2 228 000	2 389 000	2 513 000	+35 %
Oktiibuot vuovdin, buohkat	5 817 000	7 339 000	8 480 000	10 218 000	+76 %
Nissonolbmuid oassi vuovdimis	68 %	70 %	72 %	75 %	
Gaskamearálaš vuovdin, nissonolbmot	123 600	150 300	174 000	187 900	+52 %
Gaskamearálaš vuovdin, dievdoolbmot	98 000	117 300	125 700	147 800	+51 %

Heajumus dienas gudege duojárat ektui lea Guovdageainnus ja alimus Kárášjogas, muhto vuovdin lassána unnimus Kárášjogas.

Tabealla 2.9 *Iežasráhkaduvvon dujiid vuovdin duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaimmadoarjaga;guđege suohkanis*

	2005	2006	2007	2008	Rievdan
Guovdageaidnu	2 902 000	3 479 000	4 090 000	5 013 000	+73 %
Kárášjohka	2 412 000	2 719 000	3 151 000	3 314 000	+37 %
Finnmárku muđui	443 000	644 000	749 000	1 045 000	
Eará fylkkat	61 000	497 000	489 000	846 000	
Oktiibuot vuovdin	5 817 000	7 339 000	8 480 000	10 218 000	+76 %
Guovdageainnu oassi vuovdimis	50 %	47 %	48 %	49 %	
Kárášjoga oassi vuovdimis	41 %	37 %	37 %	32 %	
Earáid oassi vuovdimis	9 %	16 %	15 %	19 %	
Gaskamearálaš vuovdin, Guovdageaidnu	90 700	112 200	131 900	147 400	+63 %
Gaskamearálaš vuovdin, Kárášjohka	172 300	209 100	225 100	236 700	+37 %
Gaskamearálaš vuovdin, earát	100 600	126 800	137 600	189 100	+88 %

2.4.2 Doaimmaboáđus ja bálkádienas (ja veaháš duodjelanjaid ja vuovdinkánalaid birra)

Dán vuolitkapihttala sisdoallu lea huksejuvvon dan seamma raportii ”Ekonomalaš raporta duoji ovdáneami birra” mii lea vuodđun jahkásaš duodješiehtadallamiidda. Dieđuid čohkkejit raportaskoviin maid doaimmadoarjagiid vuostáiváldit leat geatnegasat sáddet juohke jagi, gos čilgejit duodjedoaime ekonomalaš ovdáneami jna. Mañemus ekonomalaš raporta ráhkaduvvui 20.8.2008¹¹, ja dat sisttisdoallá doaimmajagiid 2005-2007 ekonomalaš váldologuid (mat ledje vuodđun 2006-2008 áššemeannudemiide). Birrasii 50-55 % doarjagiid vuostáiváldiin sáddejedje ekonomalaš raportaskovi vuosttaš jagiid go ohce doaimmadoarjagiid. Daid dieđuid mielde maid mii leat ožžon, de eai leat nu oallugat vástidan 2009 dieđuid čohkkema oktavuodas, ja danin ii ráhkaduvvon ekonomalaš raporta 2009 siehtadallamiidda. Danin mis váilot oddaseamos dieđut ollu váldologuid birra mat gullet doaimmajahká 2008, ja mii leat ferten birgestallat daid váldotállaiquin mat gávdnojit 2008-raporttas (mii mearkkaša 2007 doaimmaekonomalaš tállat), dain oktavuodain gos eat leat gávdnan eará dieđuid. Ovttas oddaseamos vuovdintállaiquin maid dás leat čájehan gitta 2008 rádjái, ja mat leat vuodustuvvon buot fitnodagaide mat leat ohcan doaimmadoarjaga, de mii liikká oazžut muhtun muddui buori gova das makkár ekonomalaš dili duodjefitnodagain lea.

Duoji doaimmaboáđus

Dan 29 duodjefitnodagas mat leat mielde dan joavkkus maid leat geahčadan, ja mat leat vástidan, rievddadii 2007 doaimmaboáđus, heajumus lei 14 606 kr. vuolláibáza ja buoremus lea 381 417 kr. vuoitun. Dáin loguin leat melde 5 duojára geain lei negatiiva doaimmaboáđus, 14 duojára geain lei doaimmaboáđus gaskal 0 ja 100 000 kr. ja 11 duojára geain lei doaimmaboáđus badjel 100 000 kr. 29 duojára oktasaš doaimmaboáđus lea oktiibuot 2 732 278 kr, mii mearkkaša ahte gaskamearálaš doaimmaboáđus lea 94 216 kr.

¹¹ Asplan Viak

Tabealla 2.10 *Duojáriid gaskamearálaš váldologut rehketdoallojagis 2007*

	Iežas duoji vuovdindienas	Alm.doaibma- doarjja	Oppalaš vuovdindietnasat	Doaibmagolut duodji	Doaibma- boadus
Gaskamearri N=29	165 353	62 555	245 984	153 828	94 216
<i>Alimus árvu</i>	<i>629 595</i>	<i>150 000</i>	<i>870 104</i>	<i>596 544</i>	<i>381 417</i>
<i>Vuolemus árvu</i>	<i>50 160</i>	<i>20 000</i>	<i>65 900</i>	<i>15 180</i>	<i>-14 609</i>

Váldotállaid ovdáneapmi dan golbma vuosttaš jagi go ekonomalaš raportta sáddenortnet doaimmai, čájeha ahte iežasráhkaduvvon duoji vuovdin ja ollislaš vuovdindietnasat lassánedje dan áigodagas. Muhto maiddái doaibmagolut lassánedje, nu ahte 2007 gaskamearálaš doaibmaboadus lei oalle sullii seamma go 2006 boadus.

Gaskamearálaš doaibmaboadus lea oalle mearkkašanveara lassánan 2005 rájes 2006/2007 rádjái. Sivvan dasa lea árvideames ahte dien áigodagas ásahuvvui doaibmadoarjjaortnet, ja dat lea dagahan ahte doaibmaboadus jagis jahkái leat buorránan.

Tabealla 2.11 *Duojáriid váldologut 2005-2007*

	Iežas duoji vuovdindienas	Oppalaš vuovdindietnasat	Doaibmagolut duodji	Doaibma- boadus
G.mearri 2007 (N=29)	165 353	245 984	153 828	94 216
G.mearri 2006(N=30)	138 142	138 545	93 636	94 670
G.mearri 2005(N=30)	118 929	153 656	95 355	37 138

Báلكádietnasat earret duoji

Dan 29 duodjefitnodagas mat sáddejedje raportskovi dienasjahkái 2007, almmuhedje 15 duojára ahte sis lea eará báلكádienas lassin duodjedietnasa. Dat meakkaša ahte bealis sis geat vástidedje lei báلكádienas lassin dasa maid duojis dinejedje. Almmuhuvvon báلكádietnasat oktiibuot leat 1,52 mill. kr. ja gaskamearálaš báلكádienas dan 15 duojárii šaddá de 101 338 kr. Gaskamearálaš báلكádienas maid dinejit lassin dasa maid duoddjomiin dinejit, lea njiedjan 2006 rájes, geahča tabealla dás vuoábealde. Lea hui unnán erohus dan joavkkus mii lea almmuhan ahte sis lea báلكádienas earret duoji ja olles joavkku, geahča tabeallas dás bajábealde.

Tabella 2.12 *Ohcciid gaskamearálaš váldologut geain lea bálkádienas lassinn duddjomii*

	Iežas duoji vuovdindienas	Oppalaš vuovdindietnasat	Doaibmagolut duodji	Doaibma-boadus	Bálkádienas earret duoji
<i>G.mearálaš 2007 (N=15)</i>	154 659	242 883	153 999	92 866	101 338
<i>G.mearálaš 2006 (N=18)</i>	132 870	133 335	102 066	78 287	158 473
<i>G.mearálaš 2005 (N=17)</i>	129 536	170 520	110 336	34 391	131 942

Duodjelanjat, vuovdinkanálat ja gelbbolašvuotta

Šiehtadallanbealálaččaide lea miellagiddevaš oažžut eanet dieđuid dan birra man muddui ohcciin leat iežaset duodjelanjat vai duddjojit go oktasaš duodjelanjain. Danin jerrojuvvui 2007:s ahte leat gos sis sin iežaset duodjelanjat, geavahit go oktasaš lanjaid vai láiguhit go lanjaid. Lagabui 80 % (23) dan 29 duojáris geat ledje mielde guorahallanjoavkkus vástidedje ahte sis leat iežaset duodjelanjat, dušše 1 duojár geavahii oktasaš duodjelanjaid, 3 duojára láigohedje lanjaid ja 2 duojára eai gávdnan makkárge vástádusa mii sidjiide heivii.

Ohccit bivdojuvvo čállit mat leat sin deháleamos vuovdinkanálat, sii galge válljet 6 vejolaš vuovdinkanála gaskkas, ja ledje 18 geat vástidedje dán gažaldaga. Vástádušat čájehit ahte vuovdin *Njuolga kundarii* ja *Iežas vuovdinbuvri* leat dehálepmosat daid duojáriidda geat vástidedje, dasto *Rámbuvri* ja *Márkanat*. Nugo ovddit jagiid ge, de vástidedje duojárat dál maid ahte *Poasttas dingon/vuovdin* ja *Inteneahtta* leat unnimus dehálaččat sidjiide.

Čoahkkágeassu čájeha ahte árbevirolaš vuovdinkanálat leat dehálepmosat, nugo njuolga vuovdin kundarii ja earenoamážit dat ahte alddis lea vuovdinbuvri. Leat unnán geat geavahit odđa vuovdinkanálaid nugo poasttas vuovdima ja interneahhta.

Duojáriid jahkasaš raporterenskovis galgá maid almmuhit lea go sus alddis čohkkon máhttu dahje formálalaš gelbbolašvuotta. Muhto maŋemus ekonomalaš raporttas 2008:s, leat nu moattes vástidan (10 dohkálaš vástádusa) ahte dat lea beare unnán vuoddu man mielde sáhtášii presenteret duojáriid gelbbolašvuoda.

2.5 Doaibmadoarjagii meannudeami boadus – ovdáneapmi, movt doarjjasumma juogaduvvo ja movt juohkásit sohkaheali ja geográfijja ektui

Doaibmadoarjjaortnet ásahuvvui 2005:s, muhto doaibmadoarjja juogaduvvui vuosttaš geardde 2006:s.

Eatnasiidda juolluduvvo 40 % doaibmadoarjja dan vuovdima ektui mii lei jagi ovdal ohcamuša meannudeami. Muhtumiid duodjejohtu lea badjel 375.000 kr., mii lea eanemus maid sáhtá dinet man vuodul doarjja rehkenastojuvvo, ja danin sii eai oaččo ge eambbo go 150.000 kr. mii lea alimus doarjjasumma. Orro mannamen dan guvlui ahte čadat leat eanebut geain duodjejohtu lea eambbo go 375.000 kr. (sullii 20 % 2009:s) ja danin sii eai olat oažžut eanet go eanemusdoarjaga, mii lea 150.000 kr.

Mii oaidnit ahte sin lohku geat ohcet doaibmadoarjaga lea jámma lassánan áigodagas 2006-2009. Dušše moaddásii lea biehttaluuvvon doarjja danin go eai deavdde eavttuid maid vuodul doarjja addojuvvo.

Eatnasiin sis geat leat Duodjeregistaris mielde, geat leamaš das mielde mañemus jagiid, ja geat eai leat ohcan, lea árvideames duodjedienas vuollel 50.000 kr, ja danin sis ii leat vuoddu ohcat doaibmadoarjaga. Sáhtta gal maid leat lunddolaš sivva dasa ahte muhtumat eai šat oza, go muhtun duojárat leat juo oalle alla agát olbmot.

Tabealla 2.13 *Doaibmadoarjagiid meannudeami bohtosat*

Juolludanjahki/Áššemeannudanjahki	2006	2007	2008	2009
Ohcan ja ožžon 40 % doarjaga ovddit jagi vuovdima ektui	46	47	48	48
Ohcan ja ožžon eanemus vejolaš doarjaga 150.000 kr.	3	4	6	10
Ohcan ja ožžon biehttalusa danin go lea vuovdán vuollel 50.000 kr.		1		
Ohcan ja ožžon biehttalusa eará sivaid dihtii	2 ¹²	1		
Oktiibuot ohcamušat	51	53	54	58
Man stuora oassi lea ožžon doaibmadoarjaga	96 %	96 %	100 %	100 %
Man stuora oassi ožžon 40 % ovddit jagi dietnasa ektui	90 %	89 %	89 %	83 %

Oktiibuot doaibmadoarjja duodjeealáhussii lea lassánan 2,2 mill.kr. rájes gitta 3,6 mill. kr. rádjái áigodagas 2006-2009, mii lea 64 % lassáneapmi. Lassáneapmi boahá sihke das ahte leat eambbo ohccit ja ahte eanebuidda juolluduvvo stuorát doarjjasumma. 2006:s ledje doaibmadoarjagat gaskamearálaččat 43.000 kr. ja 2009 rádjái leat dat lassánan 63.000 kr. rádjái, dahje 44 %.

Tabealla 2.14 *Juolluduvvon doaibmadoarjja duojáriidda geat leat ohcan doaibmadoarjaga.*

Juolludanjahki/Áššemeannudanjahki	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Oktiibuot doaibmadoarjja	2 206 000	2 803 000	3 233 000	3 622 000	+64 %
Bušehttii biddjon/sirrejuvvon doarjja	3,3 milj kr	3,0 miljkr	3,0 milj kr	3,3 miljkr	
Duojáriid lohku	51	53	54	58	+14 %
Gaskamearálaš doarjja guđege duojárii	43 300	52 900	59 900	62 500	+44 %
Doaibmadoarjja oassi ovddit jagi vuovdimis	38 %	38 %	38 %	35 %	
Doaibmadoarjja oassi seamma jagi vuovdimis	30 %	33 %	32 %		

Olles 75 % oppalaš doaibmadoarjagis juolluduvvui 2009:s duojáriidda geat leat nisssonolbmot, dat lea 69 % lassáneapmi 2006 ektui. Sivvan dasa lea ahte nisssonolbmot gaskamearálaččat ožžot stuorát doarjagiid (go vuvdet eanet) ja go leat čielgasis eanet nisssonolbmot geat ohcet ja ožžot doarjaga.

¹² Eai leat duodjeregistaris, ja danin eai deavdde eavttuid maid vuodul doaibmadoarjja juogaduvvo.

Tabealla 2.15 *Juolluduvvon doaibmadoarjja duojáriidda geat leat ohcan doaibmadoarjaga; nissonolbmot ja dievddut*

Juolludanjahki/Áššemeannudanjahki	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Doaibmadoarjja nissonolbmot	1 520 000	1 982 000	2 332 000	2 723 000	+79 %
Doaibmadoarjja dievdoolbmot	686 000	866 000	962 000	900 000	+31 %
Doaibmadoarjja oppalaččat	2 206 000	2 848 000	3 294 000	3 622 000	+64 %
Oassi doaibmadoarjagis nissonolbmuide	69 %	70 %	71 %	75 %	
Gaskamearálaš doaibmadoarjja, nissonolbmot	47 500	58 300	66 600	66 400	+40 %
Gaskamearálaš doaibmadoarjja, dievdoolbmot	36 100	45 600	50 600	52 900	+47 %

Buot stuorámuš oassi doaibmadoarjagiin mannet Guovdageainnu suohkana duojáriidda, namalassii 1,8 mill. kr dahje 51 % 2009:s. Diet oassi lea alle jámma leamaš dien dásis maŋemus jagiid. Nubbin stuorámuš oassi oktasaš doarjagiin manná Kárášjohkii, 29 % jagis 2009, muhto dát oassi lea dadistaga njiedjan 42 % rájes 2006:s. Eará regiovnain lea oppalaš doaibmadoarjjaoassi lassánan 10 % rájes 20 % rádjái áigodagas 2006-2009. Jus geahčča gaskamearálaš doaibmadoarjagii juohke duojára nammii, de dat lei 2009:s alimus Kárášjogas, gos lei 76.000 kr., ja vuolemus Guovdageainnus, gos lei 54.000 kr. Eará regiovnain lei 71.000 kr. Jus geahččá movt gaskamearálaš doarjja lea ovdánan áigodagas 2006-2009, de dat lea ovdánan eanemusat Guovdageainnus (+60 %) ja unnimusat Kárášjogas (+18 %).

Tabealla 2.16. *Doaibmadoarjagiid juohkin duojáriidda geat leat ohcan doaibmadoarjaga; suohkanat*

Juolludanjahki/Áššemeannudanjahki	2006	2007	2008	2009	Rievdan
Guovdageaidnu	1 084 000	1 363 000	1 670 000	1 843 000	+70 %
Kárášjohka	903 000	1 027 000	1 141 000	1 067 000	+18 %
Muđui Finnmárkkus	195 000	259 000	286 000	402 000	
Eará fylkkat	24 000	199 000	197 000	311 000	
Oktiibuot doaibmadoarjja	2 206 000	2 848 000	3 294 000	3 622 000	+64 %
Doaibmadoarjaga oassi Guovdageaidnu	49 %	48 %	51 %	51 %	
Doaibmadoarjaga oassi Kárášjohka	41 %	36 %	35 %	29 %	
Doaibmadoarjaga oassi earát	10 %	16 %	15 %	20 %	
Gaskamearálaš doaibmadoarjja, Guovdageaidnu	33 900	44 000	53 900	54 200	+60 %
Gaskamearálaš doaibmadoarjja, Kárášjohka	64 500	79 000	81 500	76 200	+18 %
Gaskamearálaš doaibmadoarjja, earát	43 800	50 900	53 700	71 300	+63 %

2.6 Oktiičohkkejeaddji árvvoštallamat

Dás vuolábealde áigut muhtun árvvoštallamiid buktit dasa makkár váikkuhus doaimmadoarjjaortnegis lea leamaš. Dan dahkat go geahččat buot ovdalis čielgejuvnon dataanalysaid, ja guorahallat daid kvalitatiiva árvvoštallamiid oktavuodaš (maid earet eará leat čohkken jearahallamiin).

Váikkuhusaid kvantitatiiva suokkardallan

Nugo čielgasit bodii ovdan ovdalis čielgejuvnon analysain, de dán riikkas leat eanemus duojárat Kárášjoga gielddas ja Guovdageainnu suohkanis. 2008:s ledje olles 81 % duodjeregistara duojáriin eret dien guovtti suohkanis. Duodji lea dakkár ealáhus gos leat hui ollu nissonolbmot, olles 65 % duojáriin duodjeregistaris leat nissonolbmot ja 71 % sis geat ohcet doaimmadoarjagiid, leat nissonolbmot. Gaskamearálaš ahki lea oalle allat ja 2005 rájes 2007 rádjái lea dat loktanen 46 jagis 51 jahkái.

Gávdnosiid maid guorahallamiin lea ovdanbuktán sáhtá čuovvovaš vuolitčuoggáide čohkket:

- Duojáriid lohku duodjeregistaris lea oalle ollu lassánan, 2006:s ledje das 49 duojára ja 2009:s ledje 72 (+47 %).
- Oppalaš vuovdindietnasat mat bohtet dujiin maid ieš lea ráhkadan, leat lassánan 76 % áigodagas 2005-2008 duojáriid gaskkas geat leat ohcan doaimmadoarjaga, ja lei 10,2 mill. kr. 2008:s.
- Gaskamearálaš vuovdindienas dujiin maid ieš lea ráhkadan lei 2008:s 176.200 kr., ja dat lea 54 % lassáneapmi 2005 ektui.
- Leat bohtán eanet duojárat/duodjefitnodagat main lea eanet dienas go 2005:s lei, ja 2007:s ledje 6 duojára/duodjefitnodaga geat/mat vuvde iežaset ráhkaduvvon dujiid badjel 250 000 kr. ovddas.
- Leat áibbas čielgasit eanet nissonolbmot geat leat duodjeregistaris, ja nissonolbmuid lohku lassána eanet go dievdduid lohku. Nissonolbmui lea maid leamaš 20-25 % eanet gaskamearálaš vuovdindienas iežaset ráhkaduvvon dujiin áigodagas 2005-2008.
- Sin doaimmaboadus geat leat mielde guorahallamis (raporta 20.8.2008), lei gaskamearálaččat 94 216 kr. Dat lea seamma dássi go lei jagis 2006, muhto oalle ollu eambo go 2005 doaimmaboadus lei (jagi ovdal go álge juohkit doaimmadoarjaga), mii lei 37.000 kr.
- Sullii bealli sis geat leat vástidan, leat čállán ahte sis lea bálkádienas lassin duddjomii, ja sin gaskamearálaš bálkádienas jagis 2005 lei 132.000 kr., 2006:s dat lei 158.000 kr. ja 2007:s fas 101.000 kr. Dat ahte bálkádienas lei unnit 2007:s go ovddit jagiid, sáhtá mearkkašit dan ahte eanet duojárat välljejit geavahit eanet áiggi duddjomii.
- Kárten čájeha maid ahte duodjelanjat ja vuovdinkanálat leat árbevirolaččat ja unnán lea rievdan áiggi mielde. Eatnasiin leat alddineaset duodjelanjat ja eatnasat vuvdet duoji ruovttus dahje iežaset vuovdinbuvddain njuolga oastái.

Ovdalis čielgejuvnon áššit čájehit ahte eanas mihtut maid árvvoštallamis geavahit, mat leat dan árvvoštallanmandáhtas mii mis lei, čujuhit ahte lea leamaš buorre ovdáneapmi olles dan áigodaga go doaimmadoarjjaortnet lea leamaš doaimmas. Ovdamearkkadihte lea

vuovdin lassánan maiddá 2008/2009 vaikko dalle lei finánsaroassu ja ledje vuordán ahte bohtet unnit turisttat ja ahte dat váikkuha vuovdimii. Okta váttis válđočuolbma Sámediggái, mii lea doarjjaeiseváldi, lea máhttit veardádallat man ollu sis lea dáhttu vuoruhit ollislaš doarjjarámmas joksán dihtii dán váikkuhusa? Dát čuolbma šadda hui áigejuovdil ovdamearkkadihte de jus ollu eanet duojárat bohtet duodjeregistarii ja duojáriid dienas lassána danin go doarjjasumma lassána seammás go vuovdin lassána (40 %, eanemusat 150.000 kr.). Jus ain lea nu ahte duodji ealáhussan galgá vuoruhuvvot, dainna ulbmiliin ahte lasihit dinema ja gánnáhahti bargosajiid, de dáidá fertet ođđasis veardádallat doarjagiid struktuvrra – namalassii dan movt doarjagat juogaduvvojit.

Tabealla 2.17 Čeahkkáigeassu doaibmadoarjagat - bušeahtta, juolluduvvon doarjagat, duojáriid lohku geat leat duodjeregistaris, doarjagiid lohku, gaskamearálaš doarjja guđege duojárii

Bušeahttajahki	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bušeahtta	-	3,28 mill kr	3,0 mill kr	3,0 mill kr	3,3 mill kr	3,65 mill kr
Juolluduvvon	-	2,206 mill kr	2,803 mill kr	3.233 mill kr	3.622 mill kr	
Duojáriid lohku		49	59	63	72	
Vuostáiváldiid lohku	-	49	51	54	58	
Gaskamearálaš doarjja guđege duojárii	-	43.300 kr	52.900 kr	59.900 kr	62.500 kr	

Ávkki kvalitatiiva analysat (dokumeanttat ja dieđut maid jearahallamiin leat čohkken)

Váldojurddadovdu mii bohtá ovdalis čilgejuvvon kvantitatiiva datain, nannejuvvo dain eará dokumeanttain maid mii leat geahčadan ja jearrahallamiin maid leat čadahan, mas ledje mielde duodjeealáhusa/duodjeservviid ja hálddahusa ovddasteaddjit. Informánttain lea seamma oaivilvuohta das ahte doaibmadoarjjaortnet lea váikkuhan dan ahte *eanebut leat gávnahan ahte lea vuodđu bargagoahhtit eanet duodjedoaaimmaiguin* ja dat lea maid dagahan dan ahte *vuovdin lea lassánan*. Gáibádušat mat leat doaibmadoarjagiidda, leat movttiidahtán/bággen eanebuid formáliseret iežaset fitnodatdoaimmaid, ja leat registreren ovttalbmofitnodagaid ja ožžon organisašuvdnannumara Brønnøysundregistariin. Lea maid šaddan stuorát ágga sihke oainnusindahkat bargguid ja lasihit vuovdima, danin go doarjjaulbmilat leat hábmejuvvon dan láhkái ahte doarjja lassána dađimielde go duodjejohtu lassána. Vaikko muhtumat oaivvildit ge ahte eanas doarjjavuostáiváldit barge juo dujiin ovdal go dát ortnet ásahuvvui, ja ahte váldováikkuhus dasto lea ge nannet duojáriid mat juo leat sajáiduvvan duojárat, de daddjo maid ahte mánggas eai livčče álgán dahje joatkán dujiin jus doarjjaortnet ii livčče ásahuvvon, earenoamážit nisssonolbmot. Leat maid sii geat oaivvildit ahte doaibmadoarjjaortnet lea dehálaš váikkunagaskaoapmi duodjái, danin go dan sáhtta juo ovdagihitii rehkenastit ja dat lea dakkár vuodđodienas masa sáhtta luohttit. Okta informánttain lohka maid ahte doarjjaortnet lea maid váikkuhan dasa ahte duodji lea dohkkehuvvon ealáhussan, ja ahte dát dohkkeheapmi lea dehálit movttiidahtinfaktor go iešalddis doarjjasumma.

Sihke ealáhusa ovddasteddjiin ja eiseválddiin lea hui čielga oaidnu dasa ahte doaibmadoarjja mii juolluduvvo 40 % vuovdindietnasa ektui, lea earenoamáš ábas váikkuhangaskaoapmi duojáriidda. Ovdalis čilgejuvvon dieđuin bohtá maid ovdan ahte

doaibmadoarjja dahká lagabui 2/3 oasi *doaibmabohtosis*, ja almmá doaibmadoarjaga haga ii livčče báljo leamaš dan meare dienas ahte dainna birgešii. Duožit leat divrasat ja oalle earenoamáš gálvu márkanis, ja go servodagas lea heittot ruhtaáigi, johtá duodji hejot. Diekkár dilis dahká doaibmadoarjja vejolažžan duodjefitnodahkii ceavzit vaikko vel bargá ge dušše ”bealle fámuin”, ja sáhtá dán áiggi geavahit iežas ovddideapmái. Okta vuodđogažaldat mii guoská váikkuhandoarjjaortnegii, lea ahte lea go 40 % doarjjamearri vuovdima ektui gitta 375.000 kr¹³ rádjái, vaikko man ollu jagiid, dette nu buorre ortnet jus ulbmil lea oažžut gánnáhahti ealáhusovdáneami. Jus dán árvoštallá kulturguoddi ealáhusdoaibman, de diehtelas lea álkit addit alla doarjagiid iešgudetlágán buriid kultuvrralaš ulbmiliidda go de jus doarjagiid ulbmilis galgá eanet deattuhit gánnáhahttima go kultuvrra.

Mii guoská dasa man ávkkálaš doaibmadoarjja lea duodjefitnodagaid *ovdáneapmái*, de čujuhuvvo dasa ahte gávdnojit gal juo sierra váikkuhangaskaoamit nugo investeren-ja ovdánahttindoarjja. Almmatge, ovdal nie guhkás joavdá, de čuoččuhuvvo ahte leat doaibmadoarjagat mat addet dan meare nanu ruđalaš oadjebasvuoda ahte duojár duostá duodas bargagoahtit nannet iežas doaimma. 40 % doaibmadoarjjan lea oalle ollu dakkár duojáriidda geat smávvat barget, ja dat addá vassis friddjavuoda geahččaladdat buvttademiin ja buktagiid ovdánahttimiin. Eanas duojárat hálidivčče áinnas beassat ohcamušbargguin maida manná ollu áigi, nugo iešgudetlágán prošeaktaohcamušain (ovdamearkkadihte investerendoarjja, ovdánahttindoarjja jna.). Muhtun váldoinformánttaid dieđuid mielde geavahit ge muhtun duojárat dan ekonomalaš vuodu ja vejolašvuodaid maid doaibmadoarjja addá smávit buvttadanmašiinnaide ja smávit investeremiidda. Doaibmadoarjja buorida ruhtadili, ja danin leat muhtumat maid sáhtán bálkáhit veahkkebargiid dan botta ieža leat oahpu váldimin. Danin lea eandalii smávva fitnodagaid mielas doaibmadoarjja miha eanet muhtálaš ja álkit go dat ahte čadat šaddat oheat sierra doarjaga juohke áidna investeremii ja ovdánahttindoibmii.

¹³ Mearkkaša alimus summa maid sáhtá dinet go galgá oažžut 40 % doarjaga olles vuovdinsumma ektui. Alimus doarjja lea 150.000 kr.

3 Doaibmadoarjagiid eavttuid árvvoštallan

3.1 Áššečuolmmat, eavttut maid vuodul beassá duodjeregistarii ja doaibmadoarjja duodjefitnodagaide

Dás áigut árvvoštallat muhtun doaibmadoarjagiid eavttuid, ahte leat go dat ulbmillaččat doarjaga mihttomeari hárrái.

Eaktun dasa ahte galgá sáhttit oheat doaibmadoarjaga, lea ahte galgá leat ohcan miellahttun duodjeregistarii, ja dohkkehuvvon dasa lahttun. Go duodjeregistarii galgá beassat mielde, de fertedeavdit čuovvovaš eavttuid:

- Ohcci galgá deavdit eavttuid maid vuodul beasašii čálihit iežas Sámedikki jienastuslohkui. Jienastuslohkui čáliheapmi mearkkaša maid dan ahte fertede čálalaččat duodaštit ahte dovdá iežas sápmelažžan. Muhto ii dárbbas gal leat čálihuvvon jienastuslohkui. Earenoamáš dilálašvuodain sáhtta spiehkastit dán gáibádusas.
- Ohccis galgá leat ovttaoibmofitnodat ja galgá leat diedihuvvon lassiarvodivatlohkui.
- Galgá leat vuodán dujiid maid ieš lea ráhkadan, maid vuoddu lea sámi kultuvra ja árbevierru, unnimustá 50.000 kr. ovddas earret lassiarvodivvada.
- Galgá ieš čálalaččat duodaštit makkár reálagelbbolašvuolta ja/dahje formálalaš gelbbolašvuolta sus lea sámi duojs.
- Ohccit geat ožžot doaibmadoarjaga leat geatnegasat almmuhit dárbbaslaš dieđuid go ekonomalaš raporta galgá ráhkaduvvot.

Meroštallannjuolggadus man vuodul rehkenastá doaibmadoarjaga sturrodaga, sidjiide geat muđui devdet ovdalis namuhuvvon gáibádusaid, lea ahte juolluduvvo gitta 40 % doarjja iežasráhkaduvvon duojs vuovdinsumma ektui, muhto eanemus doarjja maid sáhtta oazžut, lea 150.000 kr.

Dán kapihttalis mii geahčadit vuosttažettiin daid áššečuolmmaid mat gusket dás bajábeallái biddjojuvvon jorbačuoggáid golmma vuosttaš čuoggáide¹⁴.

Vuosttaš áššečuolbma (1. jorbačuokkis) lea árvvoštallat makkár váikkusat das livčče dán doarjjaortnegii jus Sámediggi mearridivččii ahte maiddái ohccit geat eai deavdde dán eavttu galget sáhttit oazžut doaibmadoarjaga. Dat guoská ohcciide geat eai deavdde eavttuid maid mielde beasaše čálihuvvot Sámedikki jienastuslohkui, muhto

¹⁴ Manemus čáhpes čuokkis giedahallojuvvo eará sajes, ea.ea 4.kapihttalis.

geat devdet duoid eará eavttuid, namalassii ahte sis lea ovttaoibmofitnodat ja ahte sii vuvdet dujiid maid ieža leat ráhkadan unnimusat 50.000 kr. ovddas earret lassiarvodivvada.

2. *jobbačuoggá* oktavuodas geahčadit mii dan makkár váikkhusaid dat dagašii jus maiddái eará fitnodatmállet go ovttaoibmofitnodagat sáhtáše oheat ja oažžut doaibmadoarjaga. De mii smiehttat earenoamážit oasusservviid, muhto maiddái dakkár fitnodagat main lea juogaduvvon ovddasvástádus (DA), ovddasvástideaddji fitnodagat (ANS), vuodđudusat, searvvit ja organisašuvnnat sáhttet leat áigeguovdil. Movt dat searvvit heivejit vuosttaš čáhppes čuoggá gáibádusaide? Sáhtášii go ovdamearkkadihte leat ávkkálaš ja vejolaš gáibidit ahte buot oamasteaddjit/oasusoamasteaddjit ovttat fitnodagas galget deavdit eavttuid maid vuodul beasaše čálihit iežaset Sámedikki jienastuslohkui?

Goalmát áššečuolbma duogáš lea ahte ollu duojarat vuvdet sihke dujiid maid ieža leat ráhkadan ja dujiid/mátkemuittuid maid earáin leat oastán. Dies badjana ge gažaldat ahte movt oheat galgá sirret dieid? Movt galgá duođastit ahte son lea dušše iežasráhkáduvvon duoji vuodán? Go juo dás lea sáhka dataid doallevašvuoda sihkkarastimis, dainna ulbmiliin ahte sihkkarastit ahte áššemeannudeapmi dáhpáhuvá doarjjaortnega áigumuša mielde, seammás go ortnet galgá unnimus lági mielde resurssaid gáibidit sihke oheat ja hálddašeaddjis, de lea ge hástalus guorahallat makkár dokumentašuvnna galgá duojaris gáibidit, mii lea sihke ávkkálaš ja dohkálaš.

3.2 Čearddalaš sápmelaš dahje sámi gullevašvuohta – áittan dahje vejolašvuohtan váikkuhangaskaomiid geavaheapmái?

3.2.1 Sámedikki jienastuslogu gáibádusat –ráddjenhástalusat

Sámedikki jienastuslogu gáibádusain, maid ferte deavdit jus galgá sáhttit oheat doaibmadoarjaga duodjjealáhussii, lea čuovvovaš sisdoallu:

- *galgá lea badjel 18 jagi dahje deavdit 18 jagi válgajagis*
- *ahte sámegealla lea ruovttugealla, dahje*
- *ahte lea dahje lea leamaš váhnen, áhkku dahje áddjá dahje máttut geain lei sámegealla ruovttugeallan, dahje*
- *ahte lea dakkár olbmo mánná gii lea dahje gii leamaš sámi jienastuslogus*

Dás oaidná ahte sámi jienastuslogu gáibádusat leat oalle viidát. Olmmoš ii dárbbas máhttit sámegealla iige sus dárbbas leat sámi kulturipmárdus. Lea doarvá ahte muhtumis du máttaráhkuin dahje máttarádjáin dahje muhtun lagas sogalaččas lea dahje lea leamaš sámegealla ruovttugeallan.

Dakkár definišuvnnain badjana maid dat juridihkalaš hástalus ahte makkár eavttuid vuodul galgá soapmása dohkkehit sápmelažžan. Jus du áhkuin ja ádjáin lea sámi duogáš ja hupme sámegealla, de don sáhtát iežat defineret sápmelažžan, vaikko ieš leat ge bajásšaddan dakkár báikkis gos ii gullo sámegealla ja gos ii leat sámi kulturipmárdus. Buot oahppit Guovdageainnu joatkkaskuvllas ožžot oahpu sámi kultuvrras ja sámegeallas.

Dat mearkkaša ahte olbmot geain muđui ii leat makkárge sámi gullevašvuohta sáhttet oahppat bures giela ja oažžut buori sámi kulturipmárdusa, muhto sii eai oaččo iežaset defineret sápmelažžan. Dat gáibádus, ahte olmmoš galgá muhtun eavttuid deavdit ovdal beassá čálihit iežas sámi jienastuslohkui, ii leat jierpmálaš oallugiid vásáhusaid mielde, ja dan lea oallugiidda váttis ipmirdit.

Jus duojárís leat veahkkebargit, de lea váttis duodaštit ahte buohkain sis lea sámi duogáš. Ii ge oro jierpmálaš gáibidit sámi duogáža jus galgá doaibmadoarjaga oažžut, danin go duojára ostet ollu duodjeávdnasiid olggobeale gávpegálvovuovdaleddjiin main ii leat sámi gullevašvuohta.

3.2.2 Sámi duodje-ja kulturmáhtu viidáseappot fievrredeapmi – lea go sierra lohpi áitta vai vejolašvuohta

Váldonjuolggadus man vuodđun leat Sámedikki jienastuslohkui čálihan eavttut, lea bisson rievddakeahhtá 2005 rájes. Dalle dat mearriduvvui maŋŋá Ealáhusorganisašuvnnaid ja Sámedikki gaskasaš šiehtadallamiid. Almmatge gávdne buriid ákkaid dasa manne earenoamáš dilálašvuodain ferte addit sierra lobi *spiehkastit* dan gáibádusas ahte galgá leat čearddalaš sápmelaš. Dát sáhtá leat okta dain hástalusain mat duodjealáhusas leat go galget oaččuhit eanebuid dan ámmáhii. Dálá duojára boarásnuvvet, ja nuorra rávisolbmot ferrejit báikkis eret ja ásahtit iežaset dálloaluid. Danin biedgana duodjeoahppanvuoddu juo árrat ja ruovttuin eai oahpa šat duddjot (Norut Alta-Áltá/NIBR 2001¹⁵). Árbevirolaš duodjemáhtu fievrredeapmi buolvvas bulvii mii ruovttuin dáhpáhuvvá, lea buore muddui juo jávkagohtán.

Dábálaš skuvlasystemain sáhttet maiddá earát, geain ii leat čanastat sámivuhtii, beassat oahppat duoji. Doaibmadoarjaga ulbmil lea earet eará dat ahte ovddidit sámi kultuvrra duodjedoaimmaid bokte, vrd. goalmát jorbačuoggá. Ja ferte árvoštallat lea go dán vejolaš áimmahuššat dušše de go doarju duojáriid geain lea sámi duogáš. Ovdáneapmi manná dan guvlui ahte oahpahanásahusat šaddet dehálaččat duoji oahpaheamis boahhteáiggi. Dat addá vejolašvuoda sidjiide geain ii leat sámi duogáš oažžut dán ámmátoahpu. Ja jus dáid olbmuid ii atte seamma vejolašvuoda nagodit birget duodjedoaimmain, seammaládje go sidjiide geain lea čearddalaš duogáš, de dat sáhtá váikkuhit dasa ahte vuosttaš namuhuvvon joavku ii beroš šat nu bearehaga duojis.

Iešgudetlágán institušuvnnat geahččalit iešgudetláhká nannet duodjemáhtu viidásit fievrredeami. Sámediggi lea ovdamearkkadihte dahkan šiehtadusa Sámi allaskuvllain man ulbmil lea ” gávnnahtit vuodu man alde sáhtá ovddidit oahpuala huksejuvvon vuogádaga mii sáhtá hálddašit dokumenterejuvvon árbedieđuid”. Ja sáhtá vel namuhit ahte Sámediggi lea addán oahppodoarjagiid Boazodoalu oahpahuskántuvrii vai sáhttet ásahtit duodjeoahppansajiid. Duodjeinstituhtta lea ožžon doarjaga vai sáhtá ásahtit duodjái bagadallanvirggi. Sámediggi lea maid addán doarjaga NatourNor ja Duodjeinstituhta ovtasbargoprošektii man ulbmil lea ásahtit interneahhtarámbuvrii gos sáhttet vuovdalit duoji.

Guovddáš gažaldahkan dasto šaddá ge ahte nákkejit go dušše sii geain lea sámi duogáš fievrredit viidáseappot duddjoma. Veadjá lea dehálaš smiehttagoahhtit maiddá dan makkár váikkuhusat šattaše jus luoittáše ollu eanet eará olbmuid duodjealáhussii, dakkáriid geain lea beroštupmi, máhttu ja soaitá vel sámi gullevašvuohta ge. Dán ášši

¹⁵ Prošeavtta čadahii dálá Norut Alta – Áltá mii 2001:s lei NIBR oassi.

ferite sáhttit guorahallat máŋgga geahččanguovllus. Sáhtta go sámi kultuvrra ja árbedieđuid vuhtiiváldit go maiddá eará, geain ii leat sámi gullelašvuohta, ráhkadit ja vuvdet sámi dujiid? Man ollu sámivuolta lea sámi dujiin? Šaddá eanet ja eanet dábálaš ahte leat eará go duojárat ieža geat ráhkadit ávdnasiid mat duodjái adnojit. Dadistaga lea duodji luovvanišgohtán eanet ja eanet boazodoalus (Norut Alta/NIBR 2001). Dál sáhtta duodjeávdnasiid oastit vaikko gos.

3.2.3 Oassálastiid árvoštallan ja loahppajurdagat

Duojáriid ealáhusorganisašuvnnain lea guovddáš sadi sámi giehtaduodjedoaimmaid viidásit fievrredeamis ja dat galget maid áimmahušat miellahtuid beroštumiid. Go álgošiehtadallamiin rahpe vejolašvuođa addit lobi spiehkastit čearddalašvuodagáibádušas, de lea sihke Sámediggi ja ealáhusorganisašuvnnat dorjon dan. Eavttut eai leat vel rievdaduvvon, ja ealáhusorganisašuvnnat leat midjiide duodaštan ahte sii dorjot dan ahte earenoamáš dilálašvuodain galgá sáhttit spiehkastit čearddalašvuodagáibádušas.

Jus galgá sáhttit spiehkastit dien gáibádušas, de oavvilduvvo ahte fitnodagas galgá leat sámi kulturfágalaš gullelašvuohta ja máhttu. Nubbi organisašuvnnain oavvilda ovdamearkkadihte ahte jus muhtun olmmoš fárra čielga sámi suohkanii ja áso dohko guhkit áigái, ja oahppá duddjot dábálaš árbevirolaš sámi duoji, nugo ovdamearkkadihte goikkehiid, de dat buktá áibbas unnán oddasa sámi duodjemáilbmái, danin go gávdnojit juo hui ollugat geat goikkehiid gorrot. Muhto, jus sii baicca buktet duodjeealáhussii juodá oddasa, ovdamearkkadihte áibbas odda duodjesortta maid eai nu beare gallis ráhkat, de sáhtta dohkkehit ahte spiehkasta gáibádušas. Dat lea maid dohkálaš dakkár oktavuodain go duojár lea náitalan sámi bearrašii, ja su fitnodat dien láhkái duodas lea oassi sámi duodjeealáhusas.

Sámedikki áššemeannudeddjiid dásis leat vuohtán ahte lea čadat leamaš sáhka dan birra ahte man garrasit galgá čuovvut gáibádusa ahte leat vuosttažettiin čearddalaš sápmelaččat geain galgá leat vejolašvuohta beassat duodjeregistarii. Ja dát ságastallan orro áiggi mielde lassánan.

Raporttas ”Mearkagálvvuid ovddideapmi duojáriidda” (geassemánu 2009), maid dat guokte duodje ealáhusorganisašuvnna leaba ráhkadan oktasaš prošeaktan, dorjot dan ahte váldonjuolggadus ain galgá leat ahte duojár galgá deavdit eavttuid maid vuodul beasašii čálihit iežas Sámedikki jienastuslohkui. Almmatge lea daddjon ahte oalle stuora oassi máŋgga sámi báikkálaš servodaga ovdáneamis maŋemus jagiid lea bohtán sápmelaččaid ja eará olbmuid, geat eai leat sápmelaččat, ovttasdoaimmas. Dat lea váikkuhan dasa ahte sámi kultuvra lea šaddan dovddusin sihke našuvnnalaččat ja internašuvnnalaččat, ja lea maid ráhkadan vuodu odda ealáhusaide ja bargoovdánanvejolašvuodaid sihke sámi nuoraide ja earáide geat orrot ja ellet sámi guovlluin. Namuhuvvon prošeavtta stivrenjoavku guorahalai ge dan ahte duodji nugo ealáhus ja gálvomearka galgá sáhttit láhčit dili nu ahte muhtun sierranas dilis galgá sáhttit spiehkastit váldonjuolggadusas. Dan berre sáhttit dahkat danin vai ásahuvvoše odda ovdánanvejolašvuodát sihke árbeduodjái ja maiddá duodjái nugo giehtadáida ja ealáhus mii sáhtta odda vugiid gávdnat. Stivrenjoavku definerii namuhuvvon raporttas váldonjuolggadusas spiehkasteami ná: *spiehkasteami berre árvoštallat sin ektui geain lea fágareive duojis ja/dahje geain lea reálagelbbolašvuohta duojis ja geain muđui lea sámi gullelašvuohta ja geat dovdet sámi kultuvrra ja giela.*

Dán oktavuodas lea dehálaš geahččat man gallásii dán rádjái lea mieđihuvvon spiehkastit sámi gullelašvuoda gáibádusas, ja movt dat lea váikkuhan doaimmaide? Dán rádjái, namalassii cuoŋománu 2010 rádjái, lea Sámedikki dieđuid mielde dušše okta olmmoš geasa lea mieđihuvvon ahte beassá spiehkastit sámi čearddalašvuhtii gullelaš gáibádusas. Mii leat ipmirdan ahte leat leamaš muhtun áššit gos leamaš váttis mearridit galgá go addot lohpi spiehkastit. Almmatge orro stuora doarjja čuovvut daid njuolggadusaid mat dál leat, seammás go lea dárbu oažžut čielgaseabbon daid rájiid maid siskkoabealde njuolggadusaid galgá dulkot, vai šaddá álkit addit sierra lobi dakkár ohcciide geaidda hálidivčče addit doarjaga.

Jus rievdadivččii njuolggadusaid nu ahte oalát bidjá eret čearddalaš gáibádusa, de dat dagahivččii ahte eanebut sáhtáše ohcat miellahttun duodjeregistarii ja ahte eanebut sáhtáše ohcat doarjagiid. Muhto liikká ii leat daddjon ahte dat mielddisbuvttášii eanet ohcamušaid, danin go ain doalaha gelbbolašvuoda- ja buvttagáibádusaid. Muhto jus ekonomalaš rámmat bissot rievddakeahhtá, de gal liikká dáidá šaddat nu ahte doarjja čearddalaš sámi duojáriidda šaddá vuoliduvvot veaháš. Njuolggadusaid rievddadeapmi sáhtá gal maid dagahit ahte soaitá šaddat gažaldat das ahte gos duojit bohtet ja man ”albma” duojit leat, earenoamážit de jus ii leat šat nu nanu gullelašvuolta sámi guovlluide. Jus ii nagot doalahit doarvái doaimma ja gelbbolašvuoda čearddalaš sámi duodjebirrasiin, de sáhtá liikká šaddat dárbu viiddidit doarjjaortnega nu ahte maiddá dakkár duojárat geain lea fágareive ja réalagelbbolašvuolta duojis sáhttet oažžut doarjaga.

3.3 Makkár fitnodatorganiseren gáibiduvvo– ovttaolbmofitnodat dahje maiddá eará

3.3.1 Fitnodatvuogit ja doaibmadoarjjaortnegat

3.1 kapihttala nuppi čáhppes čuoggá mielde sáhtá doaibmadoarjaga juolludit váikkuhangaskaoapmin dušše ovttaolbmofitnodagaide.

Ovttalbmofitnodat lea doaibma maid okta olmmoš jodiha dan guovttegávdnái ahte manná go bures vai ii. Omasteaddjis lea ovdamearkkadihte ollislaš ekonomalaš ovddasvástáduš ja geatnegasvuodát jus doaimmain ii mana ruđalaččat bures dahje jus vejolaččat konkána. Ja jus šaddá buohcci guhkit áigái, de lea duojára priváhta ruhtadilli mii šaddá guoddit fitnodaga geatnegasvuodaid dakkár dilis. Das ii leat erohus olbmo priváhta ja fitnodaga ovddasvástádusas. Don ja du fitnodat leat okta! Nuppiin sániin dadjat, de lea fitnodaga vealgi du persuvnnaš ovddasvástáduš, mii čuoheá maiddá du priváhta opmodahkii. Buorre bealli dákkár fitnodatvugiin lea ahte dus alddis lea ollislaš friddjavuohta disponeret fitnodaga ruđaid ja dahkat mearrádusaid¹⁶.

Ii gáibiduvvo iežakapitála go galgá ásahtit ovttalbmofitnodaga, earret de jus fitnodagas leat eanet go 30 bargi.

Makkár váikkuhusaid dat dagašii doarjjaortnegii jus viiddida doaibmadoarjaga maiddá eará fitnodatvugiide nugo ovdamearkkadihte oasusserviide jna., vuolga muhtun muddui das movt árvvoštallá čearddalašvuodagáibádusa mii namuhuvvo vuosttaš čáhppes

¹⁶Gáldu: <http://www.kunnskapssenteret.com/articles/3123/1/Enkelpersonforetak-Enkeltmannsforetak/Kort-om-enkelpersonforetak-Enkeltmannsforetak.html>

čuoggás dás ovdalis. Jus guodddá dien gáibádusa ahte galgá sáhttit čálihit sámi jienastuslohkui, de sáhttet sii geat hálidit bargagoahtit duodjedoaimmain viidát oktavuodain virgáibidjat olbmuid geat máhttet duoji, muhto geat eai leat sápmelaččat. Nugo ovdalis leat čájehan, de lea ovdáneapmi nu ahte duojáris eai šat leat iežas earenoamáš ávdnasat, muhto baicca dakkár vuogas ja heivvolaš ávdnasat mat eará báikkiin leat ráhkaduvvon mat barggu geahpedit. Ferte vuhtiiváldit duoji iežas earenoamáš sámivuoda ja geahččat movt dan áimmahuššet dálá duddjomis, ja makkár váikkuhusat leat jus duodjebirrasat šaddet stuorábut ja bargagohtet eanet dan guvlui ahte galgá ollu ráhkaduvvot ja ollu vuvdojuvvot.

Vearu dáfus lea maid dávjá heittot go lea ovttaoibmofitnodat. Buot dienas (sisaboahu earret goluid maid sáhtá gollun čállit) fitnodagas ferte čállot oamasteaddji priváhta iešdieđáhusii ovttas vejolaš eará dietnasiiguin mat fitnodagas soitet leat. Muhto muhtun oktavuodain gal lea nu ahte ovttaoibmofitnodagat vearu dáfus leat ávkálaččat. Ovamearkkadihte de jus ovttaoibmofitnodagas lea vuolláibáza, dan beassá fievrredit gollun oamasteaddji persuvnnalaš dietnasii, ja dien láhkái geahpedit oamasteaddji oppalaš vearu. Ja lea maid nu, ahte jus ovttaoibmofitnodagas ja oamasteaddjis muđui lea hui heittot dienas oktiibuot, de dat dagaha unnit vearu go ovdamearkkadihte oasussearvvis, man vearroproseanta lea 28.

Dat ahte gáibiduvvo ovttaoibmofitnodat ovdal go sáhtá doaibmadoarjaga oazžut, sáhtá ge leat hehttehussan fitnodaga viidásit ovddideapmái, danin go lea fitnodaga oamasteaddji iežas persuvnnalaš noadđi go šaddá vealggi váldit investeremiidda ja maidái vearrodilálašvuoda geažil.

Ii ge ovttaoibmofitnodat leat makkárga dáhkádus dasa ahte duojit mat doppe ráhkaduvvojit, leat albma sámi duojit. Doppe sáhttet bargat olbmot geain ii leat sámi duogáš.

Ealáhusa gávpejorru 2007:s lei 4,8 mill. kr. Dat lea 20 % lassáneapmi 2005 ektui. Stuorámus oassi gálvvuin vuvdojuvvo njuolga kundarii, sierra vuovdinbuvvriin, rámbuvvriin ja/dahje márkaniin. Poasttas ja interneahtas vuovdin geavahuvvo áibbas unnán. Dát mearkaša ahte duojáriin ferte leat njuolga ja lagas oktavuoha kundariin. Diekkár lagasvuoha gáibida ahte kunddar maid boahá duojáriid lusa. Dasto šaddá ge ealáhus rašši internašuvnnalaš gávpemárkanbárrodagaid ektui mat váikkuhit turistarávdnjái. Danin lea ealáhusas dárbu ásahtit vuovdinorganisašuvnnaid dahje nannosit ovttaoibmofitnodagaid mat ieža nagodit olahit stuorát márkaniidda go báikkálaš márkaniidda. Dien mañit áššis gal dáidá leat álkit ovddidit doarvái nanu fitnodagaid eará organiserenmáliiguin go ovttaoibmofitnodagaiguin.

Mañemus jagiid ovdáneapmi čájeha ahte eanebut ja eanebut dinejit dađistaga eanet duodjedoaimmain. Dat sáhtá čájehit dan ahte ealáhus lea rievdamen astoáiggedoaimmas dehálit dienasgáldon go ovdal leamaš. Dakkár váikkuhangaskaoamit mat dorjot dušše ovttaoibmofitnodagaid, sáhttet hehttet dákkár ovdáneami.

3.3.2 Oassálastiid oaivilat ja loahppaárvoštallamat

Vuosttaš šiehtadallamiin leigga goappešat duodjeorganisašuvnnaid ovttaoaivilis dasa ahte ferte gáržžidit dan olmmošjoavkku (maidái juridihkalaš olbmuid) geat sáhttet dohkkehuvvot lahtun duodjeregistarii (Sámedikki siskkáldas notáhta 8.6.2007). Seamma notáhtas daddjo ahte šiehtadallančoahkkimis 24.4.2007 gaskal duoji ealáhusorganisašuvnnaid ja Sámedikki, bohte bealálaččat ovttaide čuoovvovaš áššis:

”Šiehtadallanbealálaččat lea prinsihpalaččat ovttaoavilis das ahte sáhttá viiddidit eavttuid mat gusket fitnodatvuohkái go galget beassat lahttun duodjeregistarii. Sámediggi galgá čielggadit makkár fitnodatvugiin sáhttá leat sáhka ja galgá maid árvvoštallat čearddalašvuoda čanastaga guđege fitnodatvuogi oktavuodas. Dát čielggadeapmi galgá gárvvistuvvot ovdal 1.7.2007. Šiehtadallamat mat gusket duodjeregistarii beassan gáibádusaid rievdadeapmái giedáhallojuvvojit seammás go jahkásaš duodjesoahpamuš šiehtadallojuvvo.”

Dan maŋŋil leat siskkáldasat Sámedikkis ráhkadan ollu siskkáldas notáhtaid ja árvvoštallan áššečuolmmaid mat gusket dasa makkár váikkuhusat das bohtet jus ortnega rievdata¹⁷. Go leat árvvoštallan makkár fitnodatvugiid galggaše dohkkehit, de leat deattuhan dan ahte sihkarastit duojára ja duodjegálvvuid dehálaš oktiigullelašvuoda. Lea namalassii juohke eaŋkil duojár gii dahká dan ahte duojis lea dat dovdomearka ahte dat lea sápmelačča giehtaduodji – mii mearkaša ahte duojáris lea dat dárbblaš máhttu mii dárbbášuvvo go galgá ráhkadit dakkár gálvvu mas lea nu earenoamáš duogáš. Seammás ferte duojáris maid leat dakkár eallimáalle, jurddašeapmi, kulturipmárdus ja gelbbašvuoha mii lea dáhkádussan dasa ahte gárvves gálvu lea dakkár albma duodji maid márkan gáibida ja mii dahká ahte duodji lea eanet go dušše ealáhus.

Váikkuhus das go gáibiduvvo dušše ovttaoalbmofitnodat, lea ahte hehte duojára organiseret iežas doaimmas nugo son ieš hálida. Gažaldahkan šaddá ge ahte galgá go guovtti olbmoss, geat ráhkadeaba juste seammalágán dujiid, leat goabbatlágán vejolašvuoha ovddidit iežaskka fitnodagaid, dušše danin go leaba fitnodagaid organiseren goabbatláhkái.

Okta eahpesihkkaris bealli mii bohtá das jus rievdata fitnodatorganiserengáibádusa, lea ahte šattašii go de eanet eahpesihkarvuoha dan hárrái geat besset duodjeregistarii, mii mearkaša ahte jerrojuvvo gii dujiid duddjo. Muhto maiddá ovttaoalbmofitnodagas lea seamma vejolašvuoha bálkáhit bargiid go eará fitnodagain, ja dán rádjái ii leat registreren duodjeregistarii gáržžiduvvon daid ovttaoalbmofitnodagaid oktavuodas geain leat bálkáhuuvon bargit. De ii leat šat álo áibbas vissis ahte lea njuolga oktavuoha duojára ja duoji gaskkas, ja nu dat sulastahttet eará fitnodatvugiid.

Lea áibbas čielggas ahte lea dárbu ovdagihtii diehtit sulaid man oallugiidda doaibmadoarjjaortnet galgá juollut, go dás lea sáhka ruđain mat galget sirrejuvvo ealáhusšiehtadussii, ja danin leat ge biddjon eavttut mat muddejit geat besset dán ortnegis oheat doarjaga. Váldoerohus dán oktavuodas ii oro leamen dat ahte lea go ovttaoalbmofitnodat vai oasusearvi, dasgo goappešat diein fitnodatvugiin sáhttet leat bargit geat ráhkadit dujiid maid fitnodat vuodá. Danin orro leamen ahte eará ráddjenvuogit go dat ahte geahččat movt fitnodat lea organiserjuvvon, orrot leamen eanet heivvolaččat. Lea ákkastallojuvvon ahte eanemus áigeovuodil fitnodatvuogit earret ovttaoalbmofitnodaga, jus daid galgá árvvoštallat, leat oasusearvi (AS), ovddasvástideaddji searvi (ANS) ja juogaduvvon ovddasvástideaddji searvi (DA), danin go diein lea oamasteapmi čielgasit definerejuvvon, vaikko ovttaoalbmofitnodaga oamasteapmi leage buot čielgaseamos, go das lea dušše okta ovddasvástideaddji oamasteaddji. ”Vai galgá sáhttit ráddjet ohcciid logu ja ulbmiljoavkku, de ii berre duodjeregistarii sáhttit váldit lahttun oasseservviid (BA) ja searvefidnuid dahje vuodđudusaid (Sámedikki siskkáldas notáhta 8.6.2007).

¹⁷ Earet eará lea notáhtas 8.6.2007 (“min ref. 06/3799-14”) čadahuvvon vudolaš árvvoštallan ”pro & contra” ahte galgá go dohkkehit eará fitnodatorganiserenvugiid go ovttaoalbmofitnodagaid, maiddá dan oktavuodas go árvvoštallá gáibádusaid mat gusket čearddalašvuhtii. Vrd. maid notáhta 31.7.2007, ”min ref. 06/3799-16”, ja ii unnimusat notáhta 11.9.2008 (“min ref. 08/3500-9”).

Okta ágga manne háldit dálá eavttuid doalahit, lea ahte doarjja manná njuolga duoji ráhkadeaddjái, ii ge fitnodaga passiiva oamasteddjiide, ja ahte lea dáhttu doalahit čearddalaš sámi gullevašvuoda. Eará ášši lea ahte háldit hehttet dan ahte addit doarjaga seamma olbmui mángga geardde. Dákko lea vejolaš bidjat njuolggadusaide gáržžidemiid vai sihkkarastá ahte nie ii dáhpáhuva. Ovdamearkkadihte sáhtta gáibidit ahte unnimustá bealli oamasteddjiin/oasusoamasteddjiin, ja vaikko vel 100 %, galget deavdit Sámedikki eavttuid maid vuodul beasaše Sámedikki jienastuslohkui, ja ahte duojáris gii dujiid ráhkada, áinnas galgá leat sámi duogáš. Prinsihpas eai leat dat earámálet gáibádušat go dat mat juo geavahuvvojit, goittot sin ektui geat oamastit ovtaolbmofitnodagaid ja leat duodjeregistaris.

Goappešat duodjeealáhusa šiehtadallanbealit, Riikkaorganisašuvdna Sámiid Duodji (SD) ja Duojáriid ealáhussearvi, dorjot dan ahte maiddá eará fitnodatvuogit go ovtaolbmofitnodagat galget sáhttit oazžut doaibmadoarjaga (jearahallan njukčamánuš 2010). SD doarjja lea čielgaseamos, ja vuodusta ákkastallama dasa ahte doarjja dagahivččii ea.ea. ahte livččii sihkkarit bálkádilli, penšuvdna ja sosiála buorit jus ovdamearkkadihte buohccá. Lea unnán ágga biehttalit doarjaga oasusserviide danin go olaha seamma mihttomeari go beare gáibádušaid rievdata veaháš. Duojáriid ealáhussearvi lea leamaš eanet eahpádušas, muhto doarju dan ahte maiddá oasussearvvit galget sáhttit oazžut doarjaga, jus sii devdet eavttuid mat leat biddjon Sámedikki jienastuslohkui beassamii. Lea váttis gáibidit ahte bargit galget leat sápmelaččat. Fitnodagaid oamasteaddjit galget maid deavdit gáibádušaid ahte buvttadeamis lea fágalaš ja kultuvrralaš kvalitehta.

Sámediggi/Sámedikki hálddahus orro leamen dat bealli mii eanemusat hálida doalahit gáibádušas ahte dušše ovtaolbmofitnodagat galget sáhttit oazžut doaibmadoarjaga (áššemeannudeddjiid jearahallan njukčamánuš 2010). Sivvan orro leamen dat ahte sii ballet massimis stivrejumi dan ektui ahte nagodit go doalahit duodjeregistara ulbmila (doalahit ja ovddidit sámi kultuvrra jna.). Sii ballet maid veaháš das ahte šaddá beare váttis áššemeannudeapmi ja ahte dat dagaha maid garra deattu ekonomalaš rámmaide. Jerrojuvvo ahte jus leat ollu oamasteaddjit, galgá go de 50 % sis dahje buot oasusoamasteaddjit deavdit čearddalašvuhtii gullevašvuoda ja eará gáibádušaid, ja sáhtta go geavvat nu ahte dat ekonomalaš rámmat mat dál leat dán ortnegis, eai šat leat doarvá stuoerrát. Daid dieđuid mielde maid mii leat ožžon, de leat Sámedikki juristat digaštallan ja guorahallan eavttuid ja váikkuhusaid oalle miha vuđolaččat ja guhkes áiggi. Hálddahusa bealis ja áššemeannudeddjiid bealis lea álkimis giedahallat ovtaolbmofitnodagaid, ja danin Sámediggi lea dan vuogi hálidan doalahit.

Mii leat ožžon dihtosii ahte 2009 bušehtas bijai Sámedikki dievasčoahkkin 1 mill. kr, duojáriidda geat šaddet olggobeallái ealáhusšiehtadusa, rievdaduvvon bušehtas unniduvvui dat summa 500.000 kr. rádjái – dán vuollái bohtet eará fitnodagat go ovtaolbmofitnodagat. Golbma fitnodaga ožžo doaibmadoarjaga dán sirrejuvvon ruđain, guhtege sullii 150.000 kr. Seammás go áššemeannudeddjiid bealis ákkastallojuvvoi ahte jus rahpá ortnega maiddá eará fitnodatvugiide, de ferte ekonomalaš rámmaid lasihit, de lea maid okta áššemeannudeaddji čilgen ahte ”go dat earenoamáš poasta ásahuvvui 2009:s, de dat sáhtta čujuhit dan guvlui ahte maiddá eará fitnodatvuogit galget bissovaččat sáhttet daid eavttuid vuodul ohcat doarjaga. Muhto de lea dehálaš muitit dan makkár váikkuhusaid dat buktá doaibmadoarjjaortnegii, ovdamearkkadihte dan ahte rámmat fertejit viiddiduvvot dahje ahte ferte čadahit eará gáržžidemiid (doarjjameriid, eará beassangáržžidemiid dahje sullasaččaid)?

3.3.3 Loahppaárvoštallamat

Loahpaloahpas lea dás sáhka das maid hálida joksat ealáhusšiehtadusain ja doaimmadoarjjaortnegiin mat leat duodjái ásaheavvon. Váldoulbmilin lea leamaš ahte hálidit nannet duoji ealáhussan. Duodjeealáhus ii leat beare gánnáhahtti, ja jus lea nu ahte muhtumat eai arvva ovttalbmofitnodaga guovttegávdnái ovdánahttit, dahje jus soapmásat juo leat välljen organiseret doaimma oasussearvin, de sáhtta jearrat ahte lea go áššálaš ágga sin doalahit olggobealde. Ferte vihkkedallat ahte jus sidjiide rahpá vejolašvuoda beassat ohcat doarjaga, lea go de heajosmahttimin doarjaga ulbmila, ja man garrasit dat boahat čuohtat doarjjaortnega ekonomalaš rámmaide.

Doaimmadoarjjaortnega áigumušaid ektui jáhkkit mii ahte lea riehta dohkkehit maiddá eará fitnodatvugiid go ovttalbmofitnodagaid, goittot oasusserviid, muhto sáhtta doalahit gáibádusa ahte ovdamearkkadihte bealli oamastansiin dahje oamasteddjiin devdet čearddalašvuodaeavttuid (maiddá vejolaš sierralobiin) nugo dál lea. Eanemus doarjjaráji sáhtta doalahit nugo lea, jus oaivvilda ahte sis geain lea stuorát doaimma eai dárbbáš seamma buriid doarjjaortnegiid. Namuhuvvon notáhtas leat gieđahallajuvvon muhtun vejolaš oktavuodát/”detáljat” mat sáhttet rahpat earenoamáš sisabeassama dahje dagahit ahte ii šatta seammadássásaš meannudeapmi. Das leat maid evttohuvvon movt dákkár ”ráiggiid” dahje ”vuoigameahtun diliid” sáhtta duogŋat dahje divvut. Mii oaivvildit ahte lea vuoddu rahpat vejolašvuodaid maiddá eará fitnodatvugiide, ja dan hálidit maiddá ealáhusorganisašuvnnat, nu ahte sáhtášii dahkat prinsihppamearrádusa mas daddjo ahte galgá dán rievdadusa čadahit. Ja dasto sáhtta Sámediggi iežas áššeráhkanemiin lasihit eavttuid ja divodemiid maidda lea dárbu. Duohtavuodas ii dárbbáš iešalddis smávva oasusserviid doaimma leat earalágán go ovttalbmofitnodaga doaimma, muhto doalvu go dat dákkár dillái ahte doarjagat lassánit mearkkašahtti ollu, dan ferte Sámediggi mearridit go gieđahallá bušeahhtarámmaid. Eai oro goitge leamen doarvái buorit ákkat hilgut muhtun duojáriid danin go sii leat välljen organiseret iežaset fitnodagaid earaládje, go sáhtta seamma áigumuša joksat go beare fal njuolggadusaid veaháš heivehallá. Stuorát fitnodagaid oktavuodas (sihke ovttalbmofitnodagaid, oasusserviid jna.) sáhtta almmatge árvvoštallat sierra bušeahhtarámmaid ja eavttuid maid mielde doarjaga juohká vai ovddida duoji stuorát oktavuodas, mii sáhtášii nanusmahttet barguibidjamiid vel eanet ja dahkat doaimma eanet gánnáhahttin. Go váilot heivvolaš váikkuhangaskaoamit mat sáhttet ovdánahttit duodjedoaimma stuorát oktavuodas, nugo ovdamearkkadihte dat ahte muhtun organiasermáallet eai dohkkehuvvo, de dat sáhtta doaimmat hehttehussan duodjeealáhusa ovdáneapmái.

Loahpalaš árvvoštallan min bealis lea ahte eará fitnodatvuogit, goittot oasussearvvit, berrejit meannuduvvot seamma dásis go ovttalbmofitnodagat. Dat mielddisbuvttášii ahte ovdamearkkadihte silbarávdit, niiberáhkadeaddjit ja lávvoráhkadeaddjit ja eará oasussearvvit sáhtáše beassat duodjeregistarii. Danin ferte gávdnat eará vugiid go hálida gáržžidit ollislaš doarjagiid viidodaga, go dan ahte fitnodatorganiserema atnit gáržžideapmái vuodđun – sáhtta ovdamearkkadihte bargiid lohku bidjat bajemus ráji dahje gálvovuovdima bokte gávdnat gáržžideami, mearridit man galle jagi eanemusat sáhtta oazžut doarjaga, geahpedit/dási mielde heivehit/dadistaga geahpedit doarjjameriid ja vejolaččat maid mearridit geahpedit duodjejoavkkuid maid áigu vuoruhit. Nugo 2009 bušeahtas, sáhtta maid álgoáigái mearridit ollislaš rámma man siskkobealde juohká oasusserviide doarjagiid, ovdamearkkadihte 2-3 jahkái, dassázii čohkke vásáhusaid dan hárrái geat dákkár doarjagiid ohcet. Gelbbolašvuodagáibádus doalahuvvo nugo ovdal ge, ja dasa lassin gáibida ahte unnimusat bealli oamasteddjiin galget deavdit čearddalašvuodagáibádusa. Sáhtta vel dárkileappot dadjat ahte seamma olmmoš ii sáhte oazžut doarjaga eanet go ovttá doaimma bokte.

3.4 Iežasráhkaduvvon dujiid – giehtabarggu dahje ”made in Hong Kong” dujiid vuovdima dokumenteren

3.4.1 Rehketdoallogeatnegasvuodát, -bargodábit ja bearráigeahččanvejolašvuodát

Okta hástalus doaibmadoarjjaortnegiin lea makkár ekonomalaš vuoddu lea oažžut doarjaga. Fitnodat galgá vuovdán iežasráhkaduvvon dujiid badjel 50.000 kr. ovddas ovdal go sáhtta oažžut doarjaga. Doarjaga rehkenastin lea (gitta¹⁸) 40 % iežasráhkaduvvon duoji vuovdimis ja bajemus doarjjarádjái lea 150 000 kr.

Hástalus mii lea buot váikkuhangaskaomiid juolludeamis lea ahte juolluduvvojit go son ruđat mearriduvvon eavttuid mielde. Váddáseamos lea diehtit dan ahte lea go dokumentašuvdna mii sáddejuvvo dakkár ahte dat čuovvu guoskivaš njuolggadusaid mat ráddjejit geat sáhttet doarjaga oažžut. Duodjedoaime galgá sirret maid lea dinen iežasráhkaduvvon dujiin ja maid lea dinen gálvvuid vuovdimis maid lea earáin oastán. Iežasráhkaduvvon duoji dienas lea vuoddu man mielde doaibmadoarjja juolluduvvo.

Dát mielddisbukta ahte ferte ráhkaduvvot vuogádat mas sáhtta sirret dán guovtti gálvovuovdima dietnasiid nu ahte álkit oaidná maid lea mas ge dinen, áinnas dan láhkái ahte dat ii dagat stuorát ekonomalaš liigegoluid dahje gáibit eanet olmmošlaš návccaid gudege duojáris. Olahan dihtii vuovdingáibádusa, dahje danin vai olahivččii oažžut nu ollu doarjaga go lea vejolaš oažžut, de sáhttet muhtun duojárat giktašuvvat čállit iežas duodjedienasin maiddái dakkár duodjegálvvuid dietnasa maid eai leat ieža ráhkadan. Ferte maid guorahallat lea go doarjjaortnet juo dakkár ahte dat movttiidahtta olbmuid sáddet áibbas rievttis dieđuid.

Dál lea nu ahte lea duojár ieš gii galgá sirret iežasráhkaduvvon dujiid dujiin maid lea oastán earáin. ”Ealáhusskovis” eai gávdno sierra poasttat maidda dieid sáhtášii sirret. Ealáhusskovis sáhtta dušše momssageatnegas ja momssakeahtes gálvvuid sirret. Doarjjavuostáiváldi šaddá ohcamušain, ja de go sádde raportta Sámediggái, ieš sirret iežasráhkaduvvon gálvvuid vuovdima eará gálvovuovdimiin. Raportačállin lea oalát huksejuvvon luohttámuššii, nu guhká go ii gávdno makkárge registrerenvuohki dahje bearráigeahččanortnet – sierra iskkastallamat dahje sullasaččat, mat mielddisbuvttáše dan ahte duojár sáhtta gávnahallat jus raportii čállá áibbas boasttu dieđuid. Vuodđogažaldat lea ahte galgá go juo oalát heaitit gáibideamis dokumentašuvvna dahje geahpedit dan gáibádusa, danin go dás lea sáhka nu smávva ruhtasummain, ja ahte dáidá fertet duhtat raporttaide mat leat ollislaččat huksejuvvon luohttámuššiii. Muhto dat ii leat áibbas váttisvuodaid haga, ja eanas surggiin servodagas gáibiduvvo dokumentašuvdna, maiddái smávva summain maid almmolaš ásašusat mákset. Sáhtta maid välljet dan vuogi ahte duojár galgá sáhttit sáddet dárkilit dokumentašuvvna/mildosiid go dat maid lea sádden, jus doarjagiid juolludeaddji bivdá dakkár duodašusaid.

Dán áiggi lea dábalaš ahte eanas duodjefitnoogat geavahit rehketdoallofitnodagaid (informánta, Sámediggi njukčamannu 2010), ja muhtumat devdet ieža ealáhusskoviid.

¹⁸ Ealáhusorganisašuvvnat (gearahallan, njukčamannu 2010) čuoččuhit ahte lea leamaš ovttaoaivvilvuohka dan hárrái ahte doarjjamearri lea juste 40 %, ii ge gitta 40 % rádjái. Sii lohket ahte Sámediggi lea singuin ovttaoaivvilis dien áššis, muhto ahte Sámediggi liikká lea ferten ”proforma” dihte čállit gitta 40 % rádjái, dasa leat formálalaš dahje eará sivat, muhto bealálaččat leat boahtán ovttaide das ahte galgá juolluduvvot juste 40 % doaibmadoarjja iežasráhkaduvvon duoji vuovdima ektui.

Ealáhusskoviid ii dárbbas revisor dohkkehit (informánta Sámediggi). Gažaldat maid dán oktavuodas sáhtta divvut lea ahte makkár mearkkašupmi das lea gii rehketdoalu fievrreda, ja lea go rehketdoalu fievrrededdiin doarvái ipmárdus/máhttu dan birra ahte makkár gálvvuid fitnodat vuovdá (mildosat/guittet/notáhtat), gii daid lea ráhkadan ja makkár ulbmili ja vuovdinkanálai dat leat doaimmahuvvon (iežas atnui, vuovdimii jna osv.). Ja gokko lea rádji gaskal buhtis viidásit vuovdima ja iežas gálvvuid vuovdima, danin go dat maid iežas duodjin gohčoda, sáhttet maid leat dakkárat maiguin duojár ieš lea dušše eanet dahje unnit ieš bargan.

Min vuolggabáiki leat lágat ja lánkaásahusat maid vuodul geahččat makkár dokumentašuvdnagáibádusaid duojár juo lea geatnegas deavdit mat gusket su ekonomalaš dillái. Veadjá dat leat juo doarvái jus dan čuovvola dahje geavaha nu ahte dat lea duodai ávkin, dahje geahččá mii lea mii ii leat dohkálaš, dahje lea go váttisvuohtan dat ahte eai čuovo lágaid dan ektui mii guoská dokumentašuvdnii?

Geat lea dasto rehketdoallegeatnagasat? Buot oasusearvvit ja vuodđudusat leat rehketdoallegeatnagasat. Fitnodagat nugo ovddasvástideaddji searvvit (ANS), juogaduvvon ovddasvástideaddji searvvit (DA) ja KS fitnodagat leat rehketdoallegeatnagasat jus dain lea gálvojuorra badjel 5 mill. kr ja jus dain leat eambo go 5 bargi. Searvvit mat vuvdet badjel 2 mill. kr leat rehketdoallegeatnagasat, ja dat guoská maid ovtaolbmofitnodagaide main leat opmodatoasi/oamit badjel 20 mill. kr ovddas dahje geain leat bargit mat dahket eanet go 20 jahkedoaimma. Almmatge, juohkehaš gii ii leat rehketdoallegeatnegas ferte liikká fievrredit rehketdoalu (duohtavuodas dat leat girjedollangeatnegasvuohta) girjedollanlága ja girjedollanlánkaásahusa mielde. Dát guoská buohkaide geat galget deavdit ja sáddet ealáhusskovi litnetlága mielde ja buohkaide geat galget deavdit vuovdinskovi man mielde lassiarvodivat rehkenastojuvvo lassiarvodivatlága mielde.

Ovdalis čilgejumi mielde leat ge dasto buot duojárat/fitnodagat duodjeregistaris girjedollangeatnegasat. Muhto sii eai leat reviduvdnageatnegasat, danin go ovtaolbmofitnodagat main lea gávpejuorra vuollel 5 mill. kr, ja mat eai leat rehketdoallegeatnegasat (go lea opmodatoassi/oamit vuollel 20 mill. kr ovddas ja main leat unnit bargit go gaskamearálaččat 20 jahkedoaimma), eai leat reviduvdnageatnegasat.

Girjedollangeatnegasvuohta girjedollanlága mielde mearkkaša ahte lea geatnegasvuohta girjái fievrredit, spesifiseret, dokumenteret ja vurkkodit rehketdoallodieđuid dan lánkaái ahte sáhtta áimmahuššat diedihangeatnegasvuođa. Daid dieduid galgá mañit áiggi sáhttit iskat ja dat leat earet eará guovddázis eiseváldiid vearro-ja divatbearrágeahču oktavuodas. Mii guoská dasa movt spesifiseret geatnegas rehketdoalloraporttaid, de galgá ráhkaduvvot girjáičállinspesifiseren, kontospesifiseren, skáhppojeaddjispesifiseren jna.

3.4.2 Árvvoštallamat ja loahppajurdagat

Duohtavuodas ii leat mihkkege váttisvuodaid ráhkadit girjerehketdoalu kontoplánii sierra kontonummariid maidda čállá makkár gálvosorttaid lea oastán, makkár iežaráhkaduvvon dujiid ja eará gálvvuid lea vuovdán, ja dakkár duojáriidda geain eai leat nu ollu gálvosorttaid ii leat nu beare gáibideaddji dadistaga čállit iežaráhkaduvvon dujiid vuovdima – sáhtta juogo vurket guitte maid čállá go vuovdá, čállit dan girjái dahje merket kassaapparáhttii jus vuovdá bissovaš vuovdinbáikkiin. De goit lea gávdnamis juobe muhtun muddui ge dokumentašuvdnavuodđu, maid doarjaga vuostáiváldi ankke dárbbasa go doarjjaohcamušas galgá čállit man ollu lea vuovdán iežaráhkaduvvon dujiid. Dasto lea Sámedikki duohken man garra gáibádusaid sii bidjet dasa ahte diekkár

dokumentašuvdna galgá leat gávdnamis, ja ii unnimusat dat movt ja man dávjá sii áigot bearráigeahččat iežasráhkaduvvon gálvvuid vuovdinloguid maid ohccit leat čállán rapportaide. Dat ahte olmmoš diehtá ahte sáhtá muhtin boahit čadahit iskama duollet dálle, dahje ahte revisor sáhtá iskat, lea dávjá doarvái ágga man vuodul ekonomalaš dieđuid raportačállin sáhtá buoriduvvot – nugo lea dábálaš buot ekonomalaš doaimmain.

Ealáhusorganisašuvnnat čállet ahte dál lea oamedovdoáššin dat ahte dokumentere go riekta. Sii oaivvildit ahte ferte gal muhtun muddui bearráigeahččat ahte doarjjajuolludeamit duodjefitnodagaide dáhpáhuvvet riekta, nugo muđui lea dábálaš servodagas vai ii oktage fillašuva verrošit. Sámediggi berre sáhttit čadahit iskama jus lea eahpáduš. Livččii sihkkareabbo jus fitnodagat livčče rehketdoallogeatnegasat (ja nu maiddái revišuvdnageatnegasat). Sámedikki áššemeannudandásis daddjojuvvo ahte dokumentašuvdna sáhtá leat gáibideaddji bargu duojáriidda, muhto eatnasiin leat liikká dievaslaš rehketdoalut maid geavahit vuodđun go devdet ealáhuskovi – nu ahte hástalussan lea sirret duoji eará doaimmain. Dokumentašuvdnagáibádusat fertejit heivet dan áigumuššii ahte duodjedoarjjaortnet galgá leat álki duojáriidda. Jus Sámediggi galgá giedahallagoahtit rehketdoaluid bearráigeahččama dáfus, de ferte rehkenastit ahte áššemeannudanáigi sáhtá šaddat guokte mánu guhkit.

Ovdalis čilgemiid vuodul lea lunddolaš *loahpalaččat árvoštallat* ahte doarjjavuostáiváldái ferte almmuhuvvot ahte eiseválddit sáhttet álggahit bearráigeahččandoaimmaid vaikko goas, ja ahte rehketdoaluid kontoplánat fertejit devdojuvvo nu ahte sáhtá sirret iežasráhkaduvvon dujiid eará gálvvuin.

4 Áššemeannudeami, áššejođu ja duodjeregistara árvvoštallan

4.1 Áššemeannudeami ja áššejođu árvvoštallan–guovtteoasát ohcanproseassa

Go duodjefitnodagat/duojárat ohcet doaibmadoarjaga, de sin ohcamušat meannuduvvojit guovtti oasis. Ođđa miellahtut fertejit vuos ohcat dohkkehuvvot miellahtun duodjeregistarii. Dat ohcanáigemearri lea geassemánus. Fágalaš lávdegoddi meannuda dieid ohcamušaid. Dasto ferte juohkehaš ohcat iešalddis doaibmadoarjaga, ja dat áigemearri leat golggotmánui. Doaibmadoarjjaohcamušaid meannuda Sámedikki Doarjjastivra, muhto hálldahus lea ožžon fápmudusa mearridit áššiin mat leat alimus doarjjaráji rádjái.

Váldogažaldat maid mii dás geahččalit vástidit, lea ahte leat go áššemeannudanbarggut ja áššejohtu doaibman dohkálaččat. Dan mii áigut dahkat go oanehaččat čuvget muhtun iešgudetlágán *oalgegažaldagaid*:

- Álggos mii čilget *áššejođu* ja buktit dasa muhtun árvvoštallamiid.
- Dasto mii ohcat vástádusa dasa ahte čuvvojuvvojit go *njuolggadusat* maid mielde juohkin galgá dáhpáhuvvat ja láve go doarjjaáššiid meannudeamis čuožžilit *bealálašvuodagažaldat*.
- Viidáseappot gávdnat vástádusa dasa movt *diehtujuohkin* ortnega birra gaskkustuvvo ja movt áššemeannudeami birra diedihuvvo
- Ja loahpas geahččat man guhkes *áššemeannuáigi* lea, mat leat deháleamos *ákkat ohcamušaid biehttaleamis* ja leat go *earenoamáš áššečuolmmat mat leat eahpečielgasat ja váddásat* ipmirdit áššemeannudeamis.

Almmuheamis leat almmatge earenoamážit čalmmustahttán ahte lea go ávkkálaš ahte gávdno Duodjeregistar, mii dálá eavttuid mielde mearkkaša ahte ohccit galget leat čearddalaš sápmelaččat (hearkkes dieđut olbmot birra). Dat sáhtta bidjat ”garra” gáibádusaid registara hálldašeddjiide, dahje soaitá gáibidit eanet návccaid ja veadjá maid leat heivemeahtun muhtun oktavuodain? Dan giedahallat dárkileappot kapihttalas 4.2.

Deháleamos dieđut ja oaivilat áššejođu ja áššemeannudeami árvvoštallamiidda, leat muhtun välljejuvvon áššedokumeanttat maid leat geahčadan, Sámedikki čeahkkingirjijt ja

notáhtat ja jearahallamat main leamaš mielde váldoinformánttat hálddahusa bealis ja geavaheddjiid ovddasteaddjit¹⁹.

4.2 Duodjeregistarii dohkkeheapmi ja eavttut maid vuodul dasa beassá

Váldosoahpamuša § 7 mielde galgá gávdnot ođasmahttojuvvon registtar masa leat čállojuvvon buohkat geain lea riekti oažžut doarjaga ealáhusšiehtadusa olis. Dát registtar galgá leat gárvvís ovdal go Ealáhusšiehtadallamat álget borgemánu 15. beaivvi. Juohke duojár ferte ohat beassat miellahttun registarii, ja galgá geavahit Sámedikki ohcanskovi mii lea váseidin Duodjeregistarii ohcanskovvi. *Fágalávdegoddi*, mas leat 5 miellahttu maid duodjeorganisašuvnnat leat nammadan ovttasráđiid, mearrida gii galgá beassat miellahttun. *Sámediggeráđđi* lea váidinásahus.

Miellahttovuohta árvvoštallojuvvo ”eavttuid vuodul maid bealálaččat leat soahpan” áiggis áigái. Njuolggodoarjaga máksin mañit jagi ealáhussoahpamuša olis dáhpáhuvvá dan registara vuodul. Registara ásaha ja goziha Sámediggi. Ii daddjo mihkkege dan birra ahte ferte go dasa juohke jagi registrerejuvvot. Sámedikki hálddahus gal cealká ahte geat juo leat miellahttut registaris eai dárbbas ođđasis ohat juohke jagi, muhto fertejit dieđihit jus leat bohtán rievdadusat dieđuide maid ovdal lea sádden.

Bealálaččat šiehtadalle *eavttuid* mat gusket duodjeregistarii čáliheapmái 29.6.2005. Eavttut eai leat oassin váldosoahpamušas dahje ealáhusšiehtadusas. Bohtá ovdan ealáhusšiehtadusa 10. čuoggás (2009-šiehtadusas) ahte lea Sámediggi gii mearrida ortnegii ”njuolggadusaid” ovttasráđiid duodjeorganisašuvnnaiguin. Njuolggadusat biddjojuvvot oassin Sámedikki jahkásaš bušehtaide. Ii daddjojuvvo mihkkege dan birra ahte movt dahje goas dát ”bealálaččaid gaskasaš šihttojuvvon eavttut” sáhttet rievdaduvvot.

Eavttut maid vuodul sáhtta beassat duodjeregistarii leat:

- Ohccis galgá leat ovtaolbmofitnodat ja son galgá leat čálihuvvon lassiarvodivatlohkui.
- Iežasráhkaduvvon duoji vuodđun galgá leat sámi kultuvra ja árbedieđut ja galgá leat diekkár dujiid vuodán unnimusat 50 000 kr. ovddas earret lassiarvodivvada.
- Ohcci galgá ieš duodaštit makkár reálagelbbolašvuohta ja/dahje formálalaš oahppu sus lea sámi duojis.
- Ohccit galget deavdit eavttuid maid vuodul sáhttet čálihit²⁰ Sámedikki jienastuslohkui, muhto sii eai dárbbas leat čálihuvvon jienastuslohkui. Earenoamáš dilis sáhtta spiehkastit dán gáibádusas

¹⁹ Sáhtta ovdamearkkadihte leat vuogasvuohta jearahallat muhtun moadde duojára geat leat ožžon doarjaga ja geat eai leat ožžon, gullan dihtii sin oainnuid ja vejolaš moaitagiid áššemeannudeapmái. Sáhtta maid leat vuogasvuohta ságastallat muhtun olbmuiguin geat mearridit ohcamušaid. Eará árvvoštallamis mii guoská doarjagiidda (Nygaard) leat vásihan ahte bealli sis geaidda ii miedihuvvon doarjja juohkásedje guovtti oassái, sii geat ipmirdedje biehttaleami, muhto eai dorjon ákkaid mat geavahuvvo ja sii geat eai ipmirdan biehttaleami. Das sáhtta badjánit dakkár gažaldat ahte leat go eavttut maid vuodul doarjagat juogaduvvojit doarvái čielgasat ja lea go biehttaleami ákkastallan doarvái čielggas?

²⁰ Sámedikki jienastuslohkui čáliheapmi mearkkaša maid dan ahte olmmoš ferte čálalaččat duodaštit ahte son dovda iežas sápmelažžan.

Go ohcá miellahttun Duodjeregistarii, de ferte ohcci addit dieid dieđuid ja sáddet doarvái mildosiid maid vuodul áššemeannudeamis sáhtta árvvoštallat ahte deavdá go eavttuid. Lassin dieđuide olbmo iežas birra ja mildosiidda, de galgá earet eará ”dujiid birra dieđut”, čállinbáiki adnot vuodđun árvvoštallat ahte sis leat dan meare iežasráhkaduvvon duojit maid vuodđun lea sámi kultuvra ja árbediehtu, ahte devdet gáibádusa, sii galget čállit makkár dujiid duojár duddjo vuovdimii ja makkár ávdnasiid geavaha duddjomis. Muđui galgá duojár ieš duodaštit makkár reálagelbbolašvuohta ja formálalaš gelbbolašvuohta sus lea duojis, ja maiddái almmuhit man ollu vuovdá ja man ollu dietnasis boahdá iežasráhkaduvvon dujiin.

4.3 Doaibmadoarjjaohcamušaid meannudeapmi

Doaibmadoarjjaohcamuš sáddejuvvo *sierra skoviin* ohcanáigemearis mii nohká golggotmánus (golggotmánus 25. beaivvi 2009:s). Ohcamušat mat dan maŋŋil bohtet, eai meannuduvvo, daddjo njuolggadusain. Hálddahus cealká almmatge ahte sii dán rádjái leat čájehan *hui earenoamáš njuovzilvuoda*, go liikká leat meannudan áššiid mat leat boahán maŋŋil meannudanáiggi. Dat dáhpáhuvai earenoamážit daid vuosttaš jagiid ovdal go bargodábit ja ortnet lei doarvái dovddus duojáriid gaskkas.

Ohcamušas galgá dábálaš dieđuide lassin (namma, adreassa, organisašuvdnanummar ja diekkárat) almmuhit man stuora doarjaga ohcá ja man ollu lea iežasráhkaduvvon duoji vuovdán ovddit jagi. Dasa lassin galgá Ealáhusdieđáhus čuoovvut mielddusin, nu maiddái livnnetduodaštus, vuovdindieđáhus, vearroduodaštus, lassiárvodivatduodaštus ja listu masa lea čállán iežasráhkaduvvon dujiid vuovdima. Rehketdoallu galgá leat daid gálvvuid mielde maid duojár lea ožžon dohkkehuvvot duodjin duoji Fágálávdegottis, go lea ohcan miellahttun Duodjeregistarii.

Doarjjavuostáiváldi galgá deavdit gáibádusaid maid vuodul sáhtta oažžut doaibmadoarjaga, ja ferte ge leat čálihuovon Duodjeregistarii²¹ ovdal sáhtta ohcat doaibmadoarjaga. Ealáhusšiehtadus, maid duodjeorganisašuvnnat ja Sámediggi šiehtadallet jahkásaččat, nanne doarjagiid *rámmaid ja váldovuoruhemiid*. Dat eavttut maid leat šiehtadallan fievrreduvvojit Sámedikki bušehtti ja dohkkehuvvojit dievasčoahkkimis, sihkarastin dihtii ahte juolludeamit leat bušeahhtarámmaid siskkobealde.

Lea Doarjjastivra mii meannuda doaibmadoarjjaohcamušaid, ja Sámediggeráđdi lea váidinásahus. Sámedikki Doarjjastivra hálddaša ortnega, muhto lea mearridan sirdit muhtun oasi válddis Sámedikki hálddahussii. Dat mearkkaša earet eará ahte hálddahus meannuda ohcamušaid mat leat vuollet 125.000 kr. Juste diet ráđji orro leamen eahpelunddolaš, danin go eanemus doarjja maid sáhtta juolludit, lea 150.000 kr, ja dasto meannuda Doarjjastivra dušše daid áššiid main ohcet doarjaga gaskal 125.000-150.000 kr. *Ii go dákkko livčče vejolaš hutkat álkit vuogi?*

Muđui gusket njuolggadusat maid Sámediggi lea mearridan áššis 43/07; Sámedikki ohcanvuđđosaš doarjjaortnegiid hálddašeami rievdeapmi, ja gáibádusat mat bohtet Sámedikki 2010 bušeahttadokumeanttas, kapihttala 3.2 ohcanvuđđosaš doarjagat.

²¹ Duodjeregistarii čáliheapmi ii atte vuoigatvuoda makkárga doarjagii. Leat ealáhusšiehtadallamat ja áššemeannudeamit dan maŋŋá mat mearridit oažžu go doarjaga vai ii.

Seammás go duojárát ohcet doaibmadoarjaga, de sii leat geatnegasat sáddet sierra *raportaskovi* mas duodjefitnodaga ovddit jagi ekonomalaš dili bohtá ovdan, mii mearkkaša ahte lea fitnodaga 2008 ekonomalaš dili mii galgá čuovvut 2009 ohcamušaid. Jerrojuvvo maid makkár gelbbolašvuolta ohccis lea, lea go sus fágareive duojis, alit oahppu duojis ja lea go gelbbolašvuodadilli moktege rievdan dan jagis masa raporta guoská. Mii leat ožžon dihtosii ahte *boahhteáiggis áigot heaitit gáibideames ohcciin dieđuid sin gelbbolašvuoda birra raportaskoviin.*

Raporterengáibádusa duogáš leat ahte go šiehtadallojuvvui váldosoahpamuš gaskal ealáhusorganisašuvnnaid ja Sámedikki, de ášahuvvui *ekonomalaš lávdegoddi*. Váldosoahpamuša § 6 mielde lea lávdegotti mandáhtta “ráhkadit oktasaš čilgehusa ealáhusa ekonomalaš dili birra”. Dat galgá leat dehálaš *vuodđodokumeanta šiehtadallamiidda* gaskal ealáhusorganisašuvnnaid ja Sámedikki. Diet čilgehus galgá ovdanbuktojuvvot raporttas mii galgá čájehit duoji ekonomalaš ovdáneami. Áigemearri duojárri sáddet dien skovi lei jahkái 2009 golggotmánu 25 beaivi. Tállat mat almmuhuvvojit galget čiegusdiehtun meannuduvvot, nu lea ohcciide dieđihuvvon.

4.4 Áššemeannudeami, raportačállima jna. čoahtkáiigeassu ja loahppaárvvoštallamat

4.4.1 Ollislaš govva

Guoskivaš njuolggadusat leat láidesteadjain dasa movt šiehtadallamat galget čadahuvvot, movt ohcamušaid galgá čállit ja movt doaibmadoarjaga áššemeannudeapmi galgá leat. Dan guovtte-oasát ohcan-/áššemeannudamannolaga mii čájehit čuoggáin dás vuolábealde,:

- - Duojár ohcá beassat lahttun duodjeregistarii
- - Fágálávdegoddi meannuda ohcamuša
- - Vejolaš váidda ovddiduvvo
- - Sámediggeráđi dahká vejolaš váiddaáššis mearrádusa
- - Sámedikki ja duodjeorganisašuvnnaid šiehtadallamat
- - Sámediggeráđdi ráhkada njuolggadusaid ovttasráđiid duodjeorganisašuvnnaiguin
- - Duojár ohcá doaibmadoarjaga
- - Doarjjastivra meannuda ohcamuša (addán hálddahussii fápmudusa mearridit ohcamušaid gitta 125.000 kr. rádjái).
- - Vejolaš váidda ovddiduvvo
- - Sámediggeráđi dahká vejolaš váiddaáššis mearrádusa (vejolaččat Doarjjastivra jus dasa lea addon dat fápmudus)
- - Duojár oažžu doaibmadoarjaga

4.4.2 Árvvoštallamiid loahpalaš oktiigeassin

Giedahallan dás ovddabealde čájeha ahte ohcan-ja áššemeannudanmannu dáhpáhuvvá oalle miha čorgadit. Muhtun surggiin leat mii juo čujuhan ahte sáhtášii árvvoštallat

rievdadit, ja namuheimmet maid ahte ohcanáigemeeriid eai leat nu čavga doallan, garvin dihte ahte ohcciide dan vuodul ii miedihuvvo doarjja.

Duodjeealáhusa ovddasteaddjit, geat bures dovdet áššemeannudeami, leat duhtavaččat *guovtteoasát áššemeannudanbargguiguin* – mii mearkaša ahte álggos fertejit sii geat eai leat miellahtut ohat beassat miellahtun duodjeregistarii ovdal go sáhttet ohat doaibmadoarjaga. Sin dulkoma mielde mearkaša dát dan ahte Fágálávdegoddi vuossáivvostallá devdet go duojit daid fágalaš eavttuid maid vuodul daiguin sáhtta beassat duodjeregistarii, ja dasto beassá Sámediggi bearráigeahččat ahte doaibmadoarjjaohccit devdet unnimusmeari vuovdingáibádusa. Dán maŋnemus ášši lea sin mielas hui álki iskat. Eai ge ealáhusorganisašuvnnat leat bearahaga moaitán dan movt Sámedikki hálddahuš ráhkkanahhtá ohcamiid meannudeami ja movt giedahallá ohcamušaid duodjeregistarii ja doaibmadoarjjaohcamušaid. Áidna váttisvuhta lea leamaš nagodit čohkket doarvái miellahtuid vai Fágálávdegoddi sáhtta doallat čohkkimiid, mii earet eará 2009:s dagahii guhkit áššemeannudanáiggi. Sámedikki áššemeannudanásis leat geažuhan ahte soaitá leat dárbbasmeahtun ja lossa vuohki guovtti oasis meannudit ohcamušaid, ahte livččii ollu álkit jus sáhtášii meannudit ohcamušaid mat gusket dasa ahte beassat duodjeregistarii ja doaibmadoarjjaohcamušaid seamma oktavuodas. Go dál lea juo listu mas gávdná dohkkehuvvon sámi dujiid, mat fágalaččat leat dohkkehuvvon, de ii soaitte Fágálávdegoddi dárbbasit daid jahkášaš dábimielde ohcamušmeannudeamiid. Daid sáhtáše de Sámedikki orgánat/hálddahuš meannudit, danin go dan barggus lea deháleamos dat ahte iskat leat go ohcamušat juohkineavttuid mielde.

Mii guoská njuolggadusaide ja eavttuide maid mielde Fágálávdegoddi ja doarjjastivra/hálddahuš galgá áššiid meannudit, de leat sihke ealáhusa ovddasteaddjit ja Sámediggehálddahuš cealkán čielgasit ahte njuolggadusaide galgá čuovvut nugo bajitdási orgána daid lea mearridan, ja nu ahte áššit meannuduvvojit fágalaččat dohkálaš vuogi mielde ja rievttuid. Eai ealáhusorganisašuvnnat ii ge hálddahuš leat gullan geange buktimin dasa moaitámušaid. Stuorámuš váttisvuhta lea leamaš ahte bealli doarjjavuostáiváldiin eai leat sádden dieđuid ”ekonomalaš raportii”, mii lea dehálaš dokumentašuvdna ekonomilávdegoddi bargguide ja ealáhusšiehtadallamiin. Ealáhusorganisašuvnnat leat dovdan ahte Sámedikki áirasat geahččalit buktit iežaset oaviliid dasa makkár duddjojuvvon gálvvut galggaše dohkkehuvvot duodjeregistarii, muhto organisašuvdna lea nannosit doalahán dušše Fágálávdegoddi árvalusaide. Go muhtun hárvve háve lea šaddan bealátvuodas gažaldat, de leamaš dáhpin ahte olmmoš gii dovda iežas bealálažžan lea muitalan dan.

Mii guoská *diehtujuohkimii* duojáriidda váikkuhangaskaomiid, ohcanáigemeeriid ja diekkáriid birra, de almmuha Sámediggi daid buori áiggis, ja sádde reivve buot duodjeregistara miellahtuide. Muhtun jagiid lea Sámedigge vel čuojahan nai muhtun miellahtuide registaris geain eai lean ožžon ohcamušaid, gullan dihte ahte leat go sii áigumen ohat. Sámediggi bidjá maid dárkilis dieđuid iežas ruovttusiidduide. Maiddái ealáhusorganisašuvnnat sáddejit dieđuid iežaset miellahtuide doarjjaortnega birra. Nubbi ealáhusorganisašuvnnain cealká ahte vaikko sii bidjet ollu barggu diehtujuohkimii, de sii liikká vásihit muhtumin ahte duojárat lohket sii eai leat ožžon dieđuid.

Áššemeannuáigi lea eanas áiggi leamaš vuollel mánu, ja ealáhusorganisašuvnnaid vásáhus leat ahte dat lea doaibman bures, earret muhtun moatti áššis. Sámedikki hálddahušas dadjet ahte áššemeannudanáigi duodjeregistarii lei liiggás guhkki dušše álgogajiid 2006:s ja 2009:s, dalle dat lei goasii 3 mánu, muđui lea dat leamaš dušše guokte vahku. Hálddahuš lea liikká hui rašši bargiid dáfus, jus muhtun buohccá, de dat sáhtta dagahit oalle ollu maŋnoneami.

Eaktu maid leamaš veaháš váttis ipmirdit ja áššemeannudit, lea sámi čearddalašvuodagáibáduš, man vuodul galgá dohkkehuvvot duodjeregistarii. Muhto lea addon vejolašvuolta spiehkastit dien gáibádušas earenoamáš oktavuodain, jus ovdamearkkadihte lea sáhka duojáris geas leat nanu kultuvrralaš ja geográfalaš čanastagat sámi kultuvrii/sámi duodjái, dakkár diliin lea leamaš hástaleaddji Fágálávdegoddái dahkat mearrádusa dan vuodul movt eavttut dál leat hábmejuvvon.

4.4.3 Doarjjavuostáiváldiid váilevaš ekonomalaš raportasáddemat, evttohus movt sáhtášii dieđuidčoikkema earaládje čađahit

Duodjeealáhusa váldosoahpamuša mielde galgá ráhkaduvvot ekonomalaš raporta mas duoji ovdáneapmi čilgejuvvo. Raporta galgá leat vuodđun Sámedikki ja ealáhusorganisašuvnnaid jahkásaš šiehtadallamiidda. Muhto dieđut čájehit ahte dušše sullii bealli sis geat ohcet doarjaga vástidit skovvá mas galget iežaset doaimma ekonomalaš ovdáneami čilget, ja dat gáržžida veaháš analyserenvejolašvuodaid. Gáibida maid ollu áiggi go galgá čoikkegoahtit dieđuid. Dán rádjái lea duohtavuodas skovi vástideapmi leamaš ”eaktodáhtolaš” ášši duojáriidda. Sivvan dasa lea ahte dokumeanttas mii ovdal lea sáddejuvvon, ii biddojuvvon gáibádussan ahte galgá deavdit ja sáddet ekonomalaš raportaskovi ovdal beassá čálihit duodjeregistarii dahje ovdal mieđihuvvo/máksojuvvo doarjja. Dilli šattai gal buoret dan rájes go dát oassi váldojuvvui mielde 2008 skovvá (mii sáddejuvvui 2009:s), ahte: ”Buohkat geat ohcet doaibmadoarjaga duodjái, leat geatnegasat deavdit dán skovi”. Dat lea maid čuvgejuvvon 2009 Ealáhussoahpamušas, muhto ii daddjo mihkkege dan birra ahte makkár ránggáštus šaddá jus ii sádde skovi. Ollislaš árvoštallamiid vuodul evttohit mii ahte berre geahččat movt sáhtá rievdadit dan vuogi mii guoská dieđuid viežžamii. Okta rievadanvuohki sáhtá leat ahte heaitit sáddemis sierra skovi masa galgá čállit duoji ekonomalaš ovdáneami birra, ja baicca ovttastahttit dan seamma skovvá mainna ohcá doaibmadoarjaga. Ferte gáibidit ahte visot ekonomalaš logut ja eará dieđut almmuhuvvot ovdal go doaibmadoarjja mieđihuvvo. Ja diehttelas ferte doalahit dan gáibádusa ahte galgá sáddet ealáhusdieđáhusa ja iešdieđáhusa. Dat addá Sámediggái vejolašvuoda sihkarastit ahte dat logut maid ohcci dál almmuha ekonomalaš ovdánanskovvá, dollet deaivása. Doaibmadoarjaga ohcanáigemeari sáhtá doalahit nugo dat dál lea.

Diekkár rievdadeami buorre vuolta lea ahte Sámediggi ja ekonomalaš lávdegoddi ožžot miha buoret válljenmuni ja vuodu analyseret ealáhusa dili, danin go de bohtet miha eanet vástádušat. Dat geahpeda ohcciid ja duojáriid skovvehivvodaga, go šaddá dušše okta skovvi maid galgá deavdit, eai ge guokte nugo dál, maid galgá goabbat áigemearrái sáddet. Dat sáhtá maid geahpedit sin bargohivvodaga geat ohcamušaid ja skoviid galget giedahallat. Dákkár rievdadeami heajut bealli lea ahte logut maid de oazžu, eai leat áibbas ”varas logut” dalle go ekonomalaš raporta ráhkaduvvo. Dat mearkkaša ahte rehketdoallotállat leat lagabui jagi boarrásat go ekonomalaš raporta galgá ráhkaduvvot. Liikká lea dát dábálaš bargovuohki sihke baozodoalus ja eanadoalus. Mii áigut almmatge čuoččuhit ahte lea buoret go oazžu duppal nu ollu vástádušaid go dál, vaikko vel logut eai leat ođđaseamos logut. Dieđut čájehit ahte jagis jahkái eai dáhpáhuva nu beare stuora erohusat. Dát bargovuohki lea seamma go dat maid ”Duoji ekonomalaš raporta” evttoha (20.8.2008).

4.5 Duodjeregistar – vuogas hálddašeapmi mii guoská gáibádusaide movt galgá persuvdna- ja fitnodatdieđuid giedahallat

Dieđut dohkkehuvvon duodjefitnodagaid birra leat čohkkejuvvon ”duodjeregistarii”. Duodjeregistaris leat dieđut miellahtuid birra geain dadjat juo buohkain lea čearddalaš sámii duogáš. Dát leat seammás olbmot geat jodihit ealáhusdoaimmaid.

Láhka mii guoská persuvdnadieđuide definere álgoálggus ahte dieđut olbmo čearddalaš duogáža birra leat hearckes dieđut²², muhto duodjeregistar addá muhtun dilálašvuodain vejolašvuoda maidái ohcciide beassat registarii geat eai leat čearddalaš sápmelaččat. Dás vuolábealde mii čuvget *vuos* dan man čabučielga ášši dat lea ahte duodjeregistara ferte giedahallat seammaládje go hearckes persuvdnadieđuid, dahje lea go dás sáhka dakkár dilis man vuodđun sáhhtá leat ahte leat eará lágat mat galget dahkkot guoskivažžan. Dan oktavuodas geahččat mii makkár konsešuvdna- dahje diedihangeatnegasvuodát dása gusket ja mearkkašit go dat ahte ferte oheat earenoamáš konsešuvnna ovdalis čilgejuvvon persuvdnaregistarii.

Nuppádassii, de lea nu ahte dát olbmot jodihit ealáhusdoaimmaid. Ja dan oktavuodas áigut mii mañjelis geahččat dan man muddui das lea dadjamuš dasa makkár lágat galget biddjot vuodđun dasa mii guoská ovttadagaid/persuvnnaid birra dieđuid vurkkodeapmái ja oaidnimii.

Sámedikkis leat muhtun jagiid juo guorahallan duojáriid dataregistara ásaheami. Sámedikki siskkáldas notáhtas 8.6.2007 (06/3799 – 14) celkojuvvo ahte ”Nugo dál lea, de lea mearriduvvon ahte diekkár registtar galgá ásaheavvot” ja ahte dakkár registarii gullet dihto geatnegasvuodát. Muhto daddjo maid ahte ”jus bidjat eret namahusa ”duodjeregistar”, de sáhhtá dahkat dušše eanjilmearrádusaid, ii ge dárbaš smiehttat ahte gáibiduvvo čearddalaš duogáš. Registar lea dušše listu mas oaidná geat ožžot doaimmadoarjaga, eará oktavuodain dat ii leat beare miellagiddevaš”. Sámedikki siskkáldas notáhtas 11.9.2008 (min ref. 08/3500-9) daddjo viidáseappot ahte ”ii leat dárba duodjeregistarii go galgá juolludit doarjaga duojáriidda. Dat eavttut mat dál leat duodjeregistarii beassamii, sáhhtet hui álkit fievrreduvvot váldosoahpamuššii eaktun maid vuodul doarjjajuohkimat galget dahkkot”. Viidáseappot árvvoštallamiin leat mii geavahan vuodđun dan ahte lea jurdda doalahit duodjeregistara, muhto dat galgá ráhkaduvvot nu ahte lea lágalaččat áibbas riektá.

4.5.1 Lágat ja lánkaásahusat mat gusket Duodjeregistarii – hearckes persuvdnadieđut, konsešuvdnageatnegasvuohka ja diekkárat.

Dán vuolitkapihttala vuolggabáiki lea dat ahte duojárat gullet Persuvdnadiehtolága vuollái. Danin leat árvvoštallamat dás ráhkaduvvon Lánkaásahusat mat gusket persuvdnadieđuide lága vuodul (www.lovdata.no), ja daid dokumentašuvnnaide ja bagadusaide mat gávdnojit Databearráigeahču dokumeantaarkiivvas (www.datatilsynet.no). Mii guoská dasa movt lágalaččat galgá beassat oaidnit persuvdnadieđuid ja movt daid galgá vurkkodit praktihkalaččat ja tehnikkalaččat, dasa

²² Persuvdnadiehtolága § 2 nr 8a dadjá ahte dieđut náli dahje čearddalaš duogáža dahje politihkalaš, filosofálaš dahje oskkolaš gullevašvuoda birra galget meannuduvvot hearckes persuvdnadiehtun.

leat viežžan dieđuid earet eará vuđolaš bagadusain dáppe: www.normen.no . Dasa lassin leat mii geavahan rávvagiid ja dieđuid maid leat ožžon dain mánggain ságastallamiin mat mis leamaš Databearráigeahčuin. Mii leat maid ožžon dieđuid Sámedikkis ja Boazodoallohálddahusas. Boazodoallohálddahusas leat vásáhusat bargguin go leat čohkken registarii dieđuid boazodolliid birra. Lojesbohccuiguin bargan gohčoduvvo sámii ealáhussan danin go leat dušše čearddalaš sápmelaččat mat besset diekkár boazodoaluin bargat.

Persuivdnadiehtolágas leat oalle garra gáibádusat dasa movt hearckes persuivdnadieđuid galgá giedahallat. Seammás ferte árvvoštallat man ávkkálaš Sámediggái lea ásahtit elektrovnnalaš duodjeregistara jus dan oktavuodas šaddet čuovvut garraseamos gáibádusaid dán lágas. Ferte árvvoštallat makkár gáibádusaid mielde sáhttá registtar dálá hámis doaibmat ja makkár sihkarvuodagáibádusat galget leat, das ferte guorahallat tekniikkalaš doaimmaid, bargiid, ja resurssaid, ja makkár váivvadásaid dat mielddisbukta go lea registtar mii lea ráhkaduvvon persuvdnalága gáibádusaid mielde. Dan ferte árvvoštallat eará vejolaš čovdosiid ektui²³ movt dákkár registara sáhtášii ráhkadit, dahje ferte árvvoštallat eará njuolggadusaid duodjedoarjagiidda gos ii dárbbáš boahit dan dillái ahte rihkku persuivdnadiehtolága.

Áššemeannudeddjiid dieđihangeatnegasvuohka ja konsešuvdnageatnegasvuohka persuivdnadiehtolágas lea regulerejuvvon paragrafain 31 ja 33 (<http://www.lovddata.no/all/tl-20000414-031-006.html#33>). Dain daddjo ahte váldonjuolggadus lea dat ahte lea geatnegasvuohka dieđihit go persuivdnadieđuid giedahallá elektrovnnalaččat, seamma guoská maid de jus ieš ráhkada persuivdnaregistara mii sisttisoallá hearckes dieđuid olbmuid birra. Hearckes dieđuid elektrovnnalaš giedahallan lea *konsešuvdnageatnegas*. Muhto ii álohii. Konsešuvdnageatnegasvuohka guoská dábálaččat dakkár oktavuodaide go giedahallá hearckes persuivdnadieđuid. Hearckes persuivdnadieđut leat dakkárat go dieđut olbmo dearvvašvuoda, *čearddalašvuoda*, oskku, politihkalaš gullevašvuoda, ránggášvuloš daguid ja seksuála dili birra (geahča persuivdnadiehtolága § 2 nr. 8 gos oainnat olles dán listtu). Dieđut ja konsešuvdnaohcamušat sáddejuvvojit Databearráigeahčui dahje persuivdnasuodjaleaddjái.

Konsešuvdnageatnegasvuohka ii guoskka persuivdnadieđuid giedahallamii stáhta dahje suohkana orgánain, jus dán giedahallamii lea su iežas láchavuoddu, geahča persuivdnadiehtolága § 33, 4. laddasa. Liikká lea § 31 mielde geatnegasvuohka dieđihit dákkár dát persuivdnadieđuid giedahallama.

Árvvoštallamiin atnit mii muittus Databearráigeahču juridihkalaš ja datafágalaš olbmuid čilgehusaid, ahte vaikko vel orrot ge álggos hui garra formálalaš gáibádusat, de ferte aŋkke álo čađahit iežas árvvoštallamiid mat gusket ovdamearkkadihte dasa ahte hearckes dieđuid sáhttá sirret mángga dássái. Dearvvašvuoda ásahtusain, sosiála doaimmain, politiijain ja suodjalusas leat dábálaččat hui hearckes dieđut. Fágaservviide gullevašvuohka ja politihkalaš gullevašvuohka leat maid hearckes dieđut, muhto daid miellahttolisttuid eai dábálaččat meannut nu čiegus áššin go ovdamearkkadihte das ovdalis namuhuvvon hearckes dieđuid. Ja nu sáhttá ge jurddašit ahte duodjeregistara miellahttovuohka, dán oktavuodas, ii dáidde dárbbášit leat nu beare hearckes diehtu. Man

²³”Eará registarin” oaiivilduvvo registtar mas eai leat hearckes dieđut olbmuid birra, danin go vejolaččat sáhtát diktít earáid go čearddalaš sápmelaččaid leat lahttun duodjeregistaris. Hui guovddáš gažaldat de lea man gallis geat eai leat sápmelaččat, namalassii dáččat ja rivgut, fertejit leat duodjeregistaris ovdal go dan sáhttá gohčodit dakkár persuivdnaregistarin gos eai leat hearckes dieđut olbmuid birra? Min dieđuid mielde lei álggugeahčen 2010 dušše okta miellahttu duodjeregistaris gii ii leat sápmelaš.

muddui sáhtttá spiehkastit lágas, dan ferte ovddasvástideaddji meannudeaddji, namalassii Sámediggi ieš, mearridit (Databearráigeahčču, e-poasta medio 2009).

E-poasttas 12.3.2010 diedihii Databearráigeahčču ahte sin ossodaga juridihkalaš olbmot leat geahččan ášši ja gávnahan ahte ”dieđuid ferte meannudit hearkkes persuvdnadiehtun” ja ahte duodjeregistar dasto lea konsešuvdnageatnegas. Eai sii máhttán gávdnat makkárge láhkavuodu mii attášii Sámediggái lobi čadahit dieđuidčohkkema duodjeregistarii dan láhkái ahte eai dárbbas dasa oheat konsešuvnna. Dasto lea nu ahte ferte oheat duodjeregistarii konsešuvnna jus dat galgá leat dakkár listu mas galget leat dušše čearddalaš sápmelaš ohccit. Muhto duodjeregistar lea addojuvvon vejolašvuhta ahte *earenoamáš dilis sáhttit spiehkastit čearddalaš sámi duogáš gáibádusas*, muhto dál goit vuos ain *rehkenastit mii ahte dat ii leat doarvái ”beassat”* das ahte definerejuvot registarin mas leat hearkkes dieđut, vaikko vel de sáhttet ge maid dakkárat beassat dan registarii geat eai leat sápmelaččat. Dan ferte almmatge iskat dárkileappot.

Ságastallamiiguin Databearráigeahču oaččuimet mii čielgasii makkár eará dieđuid lávejit defineret hearkkes diehtun, dan lea buorre diehtit jus áigu árvvoštallat movt earaládje sáhtttá hábmet registara sisdoalu. Oaččuimet čielgasii ahte olbmo ruhtadilli, dreassa ja riegádandáhton eai leat hearkkes dieđut. Iige riegádannumar (11 siffar) ge leat čiegus diehtu (Hálddašánlága § 13 mielde) ja nu dat ii leat ge hearkkes diehtu Persuvdnadiehtolága mielde. Almmatge galgá riegádannumar geavahuvvot dušše de go áššálaččat lea dárbu dan dahkat, namalassii de go earaládje (namain, riegádandáhtoniin, dreassain, miellahttonummariin ja diekkáriiguin) ii leat vejolaš doarvái sihkarit duođaštit gii olmmoš lea. Dasa lassin dan sáhtttá geavahit de jus áššit ja dieđut leat almmolaččat Almmolašvuodalága mielde, dasto dat leat almmolaččat buot olbmuide, vaikko de maid sáhttet leat muhtun bagadusat dasa movt²⁴ áššiid sáhtttá almmuhit.

Databearráigeahču juridihkalaš vástidanbálvalus addá rávvagiid ja bagadallá persuvdnadiehtolága njuolggadusaid birra *oppalaš* vuodu alde. Sii gal dábálaččat eai daja summal dan ahte lea go Sámedikki persuvdnadieđuid meannudeapmi konsešuvdnageatnegas dahje dieđihangeatnegas, sii dárbbasit vuos dihto ášši man meannudeami vuodul dan sáhttet cealkit. Muhto mii almmatge oaččuimet oalle čielga vástádusaid ja rávvagiid mat čujuhit sihke dan guvlui ahte duodjeregistar lea hearkkes persuvdnadieđuidregistar ja ahte dat lea konsešuvdnageatnegas danin go buot dan miellahtut leat čearddalaš sápmelaččat. Mii guoská dieđihan-ja konsešuvdnageatnegasvuhtii, de sii rávvejedje eanet dan birra lohkat Databearráigeahču neahttasiidduin²⁵.

Persuvdnadiehtoláhka lea almmatge hábmejuvvon nu ahte lea ovddasvástideaddji meannudeaddji, dán oktavuodas Sámedikki, ovddasvástádus bearráigeahččat ahte persuvdnadieđut hálddašuvvojit dohkálaččat. Lea ovddasvástideaddji meannudeaddji gean geatnegasvuhta dieđiheapmi ja konsešuvdna lea. Eará rolla mii olbmot sáhtttá leat njuolggadusaid ektui, lea datagiedahalli – dalle olmmoš giedahallá persuvdnadieđuid muhtun ovddasvástideaddji meannudeaddji ovddas. Jus muhton ossodat dahje doaibma giedahallá persuvdnadieđuid Sámedikki ovddas, ja go lea Sámediggi gii duohtavuodas lea

²⁴ Ovdamearkkadihte sáhtttá muhtun dieđuid oktavuodas, mat leat ”almmolaččat gávdnamis”, gáibiduvvot ahte galgá sáhttit gávnahit gii lea iskan/viežžan dieđuid doppe, dahje ahte galgá diehtit áššenummara dahje sullasaš dieđuid ovdal beassá dieđuide.

²⁵ http://www.datatilsynet.no/templates/article_215.aspx . Linjka konsešuvdnaskovvá: http://www.datatilsynet.no/templates/article_205.aspx

ovddasvástideaddji meannudeaddji, de gáibiduvvo ahte diet doaimmat ráhkadit datagiedahallansoahpamuša, vrd. persuvdnadiehtolága § 15²⁶.

4.5.2 Dieđuidvurkkodan sihkarvuohta, teknihkalaš heiveheamit ja resursageavheapmi duojáriid persuvdnadiehtoregistarii (duodjeregistarii) ja eará ealáhusdoaimmaide

Áššečuolmmat – ja maid dadjet guoskivaš lágat, láhkaásahusat ja čálalaš bagadusat:

Databearráigeahčus leat garra gáibádušat dasa movt diekkár duodjeregisttar, mas sáhttet leat hearkkes persuvdnadieđut, galgá jodihuvvot ovdamearkkadihte arkiiva bealis. Dasa lassin leat gáibádušat mat gusket hearkkes persuvdnadieđuid juohkima sihkarvuhtii ráhkaduvvon vel garraseabbon.

Sámediggi lea ovdal juo ráhkadan álgoárvoštallamiid dan birra makkár dárbbalaš rievvademiid lea dárbu dahkat ja makkár váivvádušaid dat buvttáše, jus áigu ásaht dakkár duodjeregistara mii čuovvu Persuvdnadiehtolága áigumušaid. Dálle árvoštalai Sámediggi ahte dáidá šaddat beare váttis ja bargogáibideaddjin oazžut diekkár dohkkehuvvon listtu, danin go sii jáhku mielde dáidá šaddat ásaht ođđa bargodábiid ja ođđa teknihkalaš čovdosiid. Dalle lei maid jurdagis ahte jus diktá earáid, geat eai leat sápmelaččat, searvat lahttun registarii, de dat soaittášii álkidahttit registara hálddašemi, ja sáhtášii dan sadjái baicca bidjat geográfalaš eavttuid.

Sin ”váttisvuohta” lea earet eará dat ahte duodjeregistara čearddalašvuodagáibáduš hehte raporterembarggu ja nu maid diehtujuohkinjođu áššemeannudeddjiin viidáseappot systemas jna. Dat sáhtta maid dagahit oppalaččat eanet hálddašanbarggu. Sii čujuhit maid dasa ahte nu garra čearddalašvuodagáibáduš lea dušše sidjiide geat ohcet doaimmadoarjaga ja buresbirgejeaddjiortnegiid. Ii makkárge eará doarjjaortnegis leat diekkár gáibáduš, nugo ovdamearkkadihte investeren- ja ovddidandoarjagis, ja danin dain ii leat nu čavga meannudeapmi. Nie garra gáibádušat eai leat boazodoalu jodiheamis ge, muhtun Sámedikki áirasa dieđuid mielde.

Dás lea namalassii sáhka hui dábalaš áššečuolmmas – ahte ferte veardádallat váivvádušaid ja goluid mat leat go galgá vassis mállat dataregistara hálddašit, dan ektui man ollu ávki lea doalahit daid eavttuid mat nu garrasit ráddjejit dan geas galgá leat vejolašvuohta ohat ekonomalaš váikkuhangaskaomiid. Dahje vel čielgaseappot: gažaldahkan lea ahte ferte go doalahit čearddalašvuodagáibádusa vuodđun oazžut doaimmadoarjaga vai gávdnojit go eará molsaeavttut movt registreret persuvdnadieđuid. Vai joavdat viidáseappot árvoštallamis, de leat geahččalan gávnnahtit mii njuolggadusain duohtavuodas dárkilit daddjo ja makkár praktihkalaš váikkuhusat das leat. Lea go duohtadilis nu beare stuora erohus das movt hálddaša persuvdnadiehtoregistara ja movt hálddaša hearkkes persuvdnadiehtoregistara, dasgo goappešat registarii ferte dohkálaččat hálddašit. Vai sáhtta go gávdnat álkit čovdosiid mat seammás devdet gáibádušaid mat lea dieđuidvurkkodan sihkarvuhtii.

Diehtujuohkinsihkarvuohta meannuduvvo Persuvdnadiehtolága § 13:s²⁷ ja das čujuhuvvo ahte ovddasvástideaddji meannudeaddji ja datagiedahalli galgaba bearráigeahččat ahte dieđut mat gusket persuvdnadieđuid meannudeapmái, giedahallojuvvojit dohkálaš vuogi

²⁶ <http://www.lovddata.no/all/hl-20000414-031.html#15>

²⁷ Lov 2000-04-14 nr. 31: Lov om behandling av personopplysninger (personopplysningsloven).

mielde. 2.kapihttalis Láhkaasahas²⁸ čilgejuvvo dát vuđoleappot. Vai buorebut ipmirda dan áigumuša, de mii čujuhit maid láhkaasahusa § 2-1 dadjá, ahte njuolggadusat gustojit earenoamážit de go elektrovnnalaš veahkkeneavvuiguin giedahallá dakkár persuvdnadieđuid gos lea sáhka ”hehttet heakka ja dearvvašvuoda massima, ekonomalaš táhpas dahje áktejumi dahje gudnálašvuoda njeaidimis. Dakkár diliin lea dárbu sihkarastit čiegusvuoda, dieđuid gávdnana ja integritehta”. Go ieš giedahallá dieđuid, de gustojit dušše oppalaš njuolggadusat mat gusket persuvdnadieđuid sihkarvuhtii persuvdnadiehtolága § 13 mielde. Muhto doppe daddjo maid ahte doaimmat galget ”leahket jáhkehahtti vejolašvuoda ja sihkarvuodarihkuma váikkuhusaid ektui”. Láhkaasahusa § 2-10 Fysalaš sihkarastin namuha ahte ”galgá sihkarastojuvvot nu ahte dakkár gii ii leat autoriserejuvvon ii beasa geavahit veahkkeneavvuid mat adnojit dakkár persuvdnadieđuid meannudeapmái mat gullet dán láhkaasahussii”. Ja láhkaasahusa § 2-11 cealká ahte ”persuvdnadieđut mat sirdojuvvojit elektrovnnalaččat dakkár sirdinmašiinnaid maid ovddasvástideaddji meannudeaddji ii ieš sáhte bearráigeahččat, galget ”gissuojuvvot” nu unnin go vejolaš dahje earaládje sihkarastojuvvot, go lea dárbu dieđuid doallat čiegusin”. § 2-15 mii lea Eará doaimmaid sihkarvuoda birra, daddjo ahte ”ovddasvástideaddji hálddašeaddji galgá dušše dakkáriidda sirdit persuvdnadieđuin elektrovnnalaččat geat devdet láhkaasahusa gáibádusaid. Dát čuoggát gusket ollu daid praktihkalaš hástalusaid mat hálddahasain leat, maiddái Sámedikkis, go galget mearridit movt galget dohkálaččat giedahallat iežaset dataregistariid persuvdnadieđuid.

Jus dáhttu eanet diehtit dieđuid sihkarastima birra, de sáhtta lohkat Databearráigeahču ruovttussiidduin²⁹. Databearráigeahču dieđihii e-poasttas 12.3.2010 čielggadeaddjai ahte sii rávvejit čuovvut bagadusa maid gávdna dáppe: www.normen.no³⁰ mii guoská dasa movt dakkár hearkkes dieđuid galgá giedahallat, vaikko diet bagadus álgoálggos lei ráhkaduvvon dearvvašvuodadieđuid giedahallama váste. Almmatge lohke sii seammás ahte gávdno ráđji das maid man hearkkit dieđut leat, ja dan mielde veardádallat man garra sihkarvuodadoaimmaid galgá ásahit. Dábálaččat jurddaša goit olmmoš ahte dieđut olbmot dearvvašvuoda birra berrejit sihkarastojuvvot ollu garraseappot go dakkár listtu dieđut mas oaidná fágasearvvi miellahtuid, mat lánkadefinišuvnna mielde maid leat hearkkes dieđut.

Praktihkalaš heiveheamit – muhtun rávvagat Databearráigeahčus, Boazodoallohálddahusa vásáhusat ja čálalaš bagadus suohkaniidda ja fylkkaide dieđuid sihkarastima birra:

Suohkana doaimmaide gullet ollu bálvalusat mat mielddisbuktet ahte šaddá iešgudetlágán persuvdnadieđuid (elektrovnnalaččat) meannudit. Odđaaigasaš diehtujuohkinteknologiija dahká vejolažžan meannudit dieđuid nu mánggaládje – čohkket, bargat daiguin, vurket ja sáddet earáide – sihke hearkkes ja ii-hearkkes dieđuid. Čálloš *Bagadallan suohkaniidda ja fylkkaide dieđuid sihkarastima birra*³¹, 4.kapihttalis Sihkarvuodaubmil, gávdno hui buorre ollesgovva das makkár praktihkalaš sihkarvuodačovdosiid almmolaš etáhtat/Sámediggi dáidet šaddat čuovvolit iežaset dihtorvuogádagain:

²⁸ FOR 2000-12-15 nr 1265: Forskrift om behandling av personopplysninger

²⁹ http://www.datatilsynet.no/templates/TemaforSide_105.aspx .

³⁰ Norbma = Dearvvašvuodasuorggi dieđuidsihkarastin norbma. Norbma sisttisoallá buot gáibádusaid maid ferte duhtadit ovdalgo deavdá gáibádusaid mat leat lágáin ja láhkaasahasain, mat gusket dearvvašvuodasuorggi dieđuidsihkarastimii. Norbma sáhtta maid bidjat garrasit gáibádusaid go daid mat lágáin leat.

³¹ Databearráigeahču 26.1.2005, TV-202:2005)

- Persuodnadieđuid elektrovnnalaš meannudeapmi doaimma diehtujuohkinvuogádagas; ulbmil sáhtta leat seamma go alla kvalitehta áššemeannudeapmi
- Suohkana iešgudet ossodagaid gaskasaš datagullahallamis; ulbmil sáhtta leat buorebut gávdnan ja jođanis áššemeannudeapmi
- Laktin olggobeale dihtorfierpmádahkii; ulbmil lea olahit buoret áššemeannudeami ja ahte geavaheaddjit buorebut gávdnet dieđuid
- Dihtorgulahallan; ulbmil sáhtta leat njuovžilis ovttasdoaimma eará servodatossodagaiguin dahje hálldašandásiiguin
- Ruovttukántuvra ja telegeavaheapmi oassin doaimma persuodnadieđuid elektrovnnalaš meannudeamis

Ovdalis namuhuvvon čuoggát čujuhit maid veaháš dan guvlui ahte makkár doaimmaid ferte rehkenastit álggahit ja man ollu resurssaid ferte rehkenastit atnit go galgá (hearkkes) persuodnadieđuid giedahallat lágalaččat riehta.

Loahpalaččat áigut čujuhit muhtun konkrehtalaš čovdosiidda mat leat áigegeovdilát Sámediggái, mat leat huksejuvvon daid vásáhusaide mat Databearráigeahču ja Boazodoallohállddaha áššemeannudeddjiin leat mii guoská boazodoallobatasa hálldašeapmái, gos maid giedahalloyvojit čearddalaš/sámi persuodnadieđut.

Muhtun praktihkalaš rávvagat Databearráigeahčus, mat gusket duodjeregistarii, datavuogádagaid ja hearkkes persuodnadieđuid birra:

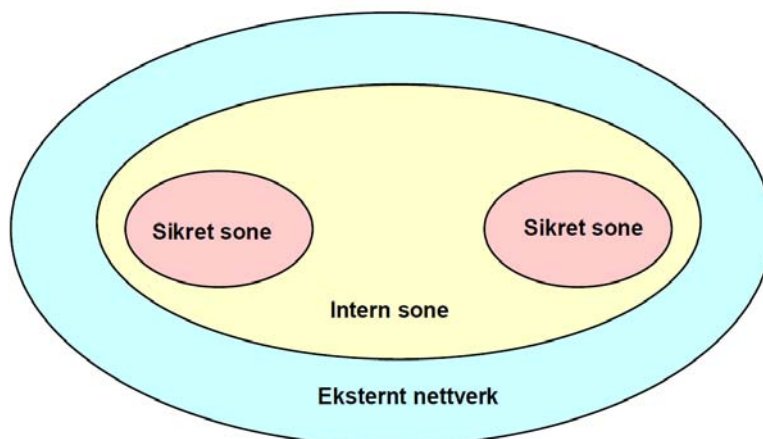
- Sihke hearkkes persuodnadieđut ja persuodnadieđut muđui galget vurkkoduvvot dohkálaččat nu ahte vierrásat eai beasa daid oaidnit. Juohke diehtočoakkáldat galgá giedahallojuvvot sierra dađimielde man alla dási ”suodjaleapmi” galgá biddjojuvvon dihtorsystemaide. Hearkkes dieđuin galgá leat alladit sihkarvuodasirren go eará persuodnadieđuin, muhto maidái hearkkes dieđuid lea buorre sirret sihkarvuodadási mielde, dađi mielde movt orro vuogas, makkár várra lea ja makkár váikkuhusat sáhttet šaddet. Čiegus dearvvašvuodadieđut dahje dieđut mat gusket riikka sihkarvuhtii, dáidet leat miha eanet čiegus dieđut go listu mas oaidná fágasearvvi miellahtuid?

- Muhtun sihkkaris dihtorsystemat leat huksejuvvon nugo guokte sierranas ”doaimma” mat eai gula oktii – mas lea siskkáldas ja olggaldas sona main ii leat njuolgut oktiigullevašvuhta, muhto dan guovtto gaskkas lea gaskasona (”demilitarisert it-sona”). Jus áššemeannudeaddji galgá sáddet čiegus dieđuid iežas doaimma siskkáldas gaskasonas earáide (kundariidda, ovttasbargoguimmiide jna.) mat leat olggobealde su siskkáldas dihtorfierpmádaga, de ferte áššemeannudeaddji vuoš ieš manuálalaččat sirdit dieđuid gaskasonii, ja de fas das sáddet/sirdit olggaldas sonii. Dat lea danin vai dieđut eai dáhpedorpmis sáddejuvo doaimma olggobeallái.

Jus olggobealde galgá beassat siskkáldas fierpmádahkii, ovdamearkkadihte regionálakántuvrras, de gáibiduvvojit guokte sihkarvuoda sisabeassandási mat goappešagat gáibidit sihkarvuodadovdomearkka. Ja sihkkarastejuvvon dieđuid ii sáhte viežžat ruovttudihtoris.

Čálloš *Bagadallan suohkaniidda ja fylkkaide dieđuid sihkkarastima birra* (Databearráigeahču 2005) lea 18.kapihttalis čilgejuvvon sihkarvuodaarkitektuvra, mas leat sihkarvuodasonat juogaduvvon ná: sihkkaris sona, siskkáldas sona ja olggobeale fierpmádat, nugo oaidná govvošis dás vuolábealde.

Govus 4.1 Sihkarvuodaarkitektuvra – sonaide juohkin

Dát govus čájeha ahte hearckes persuvdnadieđut galget giedahallojuvvot ja vurkejuvvot sihkkaris sonaide gosa besset dušše dohkkehuvvon geavaheaddjit. Okta doaimma sáhtá ráhkadit mánga sihkkaris sona dárbbu mielde. Ferte unnimusat leat okta teknihkalaš sihkarvuodacaggi gaskal sihkkaris ja siskkáldas sona. Gaskal olgguldas fierpmádaga ja sihkkaris sona galget leat guokte sihkarvuodacakki. Go hearckes dieđuid sádde olgguldas fierpmádahkii, de galget dieđut áibbas čoahkkái ”gissojuvvot” (krypterejuvvot), ovdamearkkadihte VPN-systemain. Čujuhit bagadusa 6.kapihttalii gos lea buorre ollislaš govva mas oaidná movt iešgudetlágán persuvdnadieđut giedahallojuvvojit.

- Jus lea ságas Sámedikki ossodaga birra mii lea eará guovllus dán riikkas, de sáhtá leat doarvái dušše logget internehtas nugo dábálaččat geavaheaddjenamain ja beassansániin, jus ii leat sáhka beassat oaidnit hearckes dieđuid. De sáhtá maid oažžut lobi viežžat diekkár dieđuid, muhto liikká gáibiduvvo ahte báikkálaččat giedahallet dieđuid dohkálaš lági mielde.

- Jus muhtun olggobeale ossodat Sámedikkis galgá beassat oaidnit hearckes dieđuid Sámedikki serveris, de ferte mánggáin beassansániin logget sisa ja mannat gaskasona bokte. Muhto de eai galgga sáhttit doppe viežžat dieđuid ossodatkántuvrraide, muhto sáhttet daid sirdit gaskasonii ja sáddet ”čoahkkáigissojuvvon” dieđuid e-poasttain. Hearckes persuvdnadieđuid sáhttet e-poasttain sáddet dušše čoahkkáigissojuvvon hámis ja go geavaha sihkkarastojuvvon VPN-čovdosiid, nu ahte sirdimat serveris ossodatkántuvrii leat sihkkarastojuvvon.

- Jus áššit leat almmolašvuodalága mielde graderejuvvon almmolaš áššin, de anjke eanas oktavuodain lea nu ahte dat leat dušše muhtun muddui almmolaččat. Sáhtá ovdamearkkadihte biddjot dihtorii gáibádus ahte galgá sáhttit gávdnat gii lea iskan dahje viežžan dieđuid. Ovdamearkkadihte vásihit olbmot geaid kredihhtaárvu lea iskojuvvon ahte ožžot reivve data/bálvalusa skáhppojeaddjis ahte namahuvvon fitnodat lea iskan du kredihhtaárvvu.

Boazodoallohálldahusa dihtorsystema birra ja boazodoalldieđuid hálldašeami sihkarvuolta:

- Boazodoallohálldahus vurkkoda dieđuid buot dán riikka boazodolliid ja sin siidaossosiid (doaluid) birra. Dat sistisdollet earet eará persuvdnadieđuid nugo persuvdnanummara, muhto dain sáhtá oažžut maid dieđuid čearddalašvuoda birra, danin

go eanas oassi sis geat barget boazodoaluin Norggas leat sápmelaččat. Ja go lea čearddalašvuoda dovdomearkkas sáhka, de dat leat hearckes persuvdnadieđut, ja Boazodoallohálddahas lea ožžon konsešuvnna Databearráigeahčus doalahit dáid databasaid.

- Danin go dat leat elektrovnnalaččat vurkejuvvon persuvdnadieđut, ja go dat vel sistisdollet hearckes dieđuid (čearddalašvuoda birra), de leat sii bidjan iešguđetlágán beassancakkiid dáid dieđuide. *Beassanbearráigeahččan* regulere makkár bargit dohko besset, makkár hámis sii besset oaidnit dieđuid ja maid sii sáhttet daid dieđuiguin bargat (dušše lohkat, rievdadit jna.) Dihtorsystemas lea ohcangeaidnu, nu ahte álo sáhttá iskat geat databasas leat leamaš ja makkár vejolaš rievdadusaid sii leat dahkan. Sihkarvuodabálvalus galgá hehttet sávakeahtes hackeriid ja diekkáriid beassamis dieđuide, ja leat maid rávvagat man johtilit bargiid mašinnat galget giddanit jus guodđá kántuvrra oanehit áigái.

- Databasa lea dušše serveris, nu ahte sáhttá dan ortnegisdoallat ja bearráigeahččat rievdademiid ja datakvalitehta. Serverlatnja lea álo lásas ja sihkkarastojuvvon, ja lea ”buollinmuvra” rabas neahta vuostá olggobealde etáhta.

- Eanandoalodepartemeanta, man vuollái Boazodoallohálddahas gullá, sádde jahkásaččat instruksaid ja čuovvolemiid ahte movt hálddahas galgá datasihkarvuoda giedahallat. Ja sii geavahit dakkár beassanrutiinnaid go Altinn ja eID geavahit.

- Boazodoallohálddahas leat guhitta guovllukántuvrra iešguđet guovllus riikkas mat beaivválaččat loggejit guovddáš datavuogádahkii. Boazodoallohálddahas láiguha linnjáid ISP-skáhppojeaddjis ja geavaha sihkkaris VPN oktavuodaid guovllukántuvrraid ja váldohálddahusa gaska. Geavahit sihke fibera ja SHDSL/ADSL.

- Teknikkalaččat gal sáhttet guovllukántuvrrat sirdit persuvdnadovdodieđuid PC:aide guovllukántuvrrain, ja doavumis lea eaktun ahte dat leat sihkkarastojuvvon nu ahte vaikko gii ii beasa daid oaidnit. Lea instruksa mii dadjá ahte ii oktage oaččo vurket hearckes dieđuid ovdamearkkadihte giehtadihtoriidda, ja dušše dat lea juo hástalus, danin go eatnasat geavahit daid ja olbmuin soaitá leat dárbu bargat ruovttus.

Dál ii gávdno dieđuid ”čoahkkáigiessan” (krypteren) vejolašvuolta bargiid giehtadihtoriin, dušše geavaheaddjinamma ja beassansátni. Dán áigge lea oalle álki odđa operatiivasystemain ráhkadit giehtadihtoriid nu ahte dain sáhttá krypteret dieđuid, nu ahte garradiskka dieđuid ii sáhte lohkat jus ii leat rievttis geavaheaddjenamma ja beassansátni (vejolaččat maid kodat/kodabrihkat, suorbmasajiidlohkan jna.), vaikko dihtorat suoláduvvojit ge. Boazodoallohálddahusa riskaanalysa čájeha ahte lea hui unnán riska dan ektui man ávki das lea, go bálddastahttá man dási hearckes dieđuid Boazodoallohálddahusa databasain, ja vejolaččat maid Sámedikkis (min kommentára), giedahallet. Dieđuid sáhttá muđui maid amasindahkat, ja nu sáhttá suodjalit daid buot hearckimus dieđuid, ovdal go daid sirdá giehtadihtorii ja bargagoahtá daiguin, ja dat sáhttá leat doarvái hui ollu ulbmiliidda, nugo statistihkaid ráhkadeapmái, analysaide ja nu ain. Go ovdamearkkadihte sáddejit boazodoalu birra dieđuid Statistihkalaš guovddášbyrrii statistihkaid ráhkadeapmái, de váldet eret persuvdnanummara, muhto diktet sohkaali dieđu, riegádandáhtona jna. leahket (amasindahkan)

- Boazoeaiggádiid ja njuovahagaid diehtoraporterema oktavuodas, ja ovttasbargguin eará almmolaš ášahusaiguin ja sullasaččaiguin (ovdamearkkadihte Biebmobearráigeahčču), lea Boazodoallohálddahas ”web-service”, gosa ráddjejuvvon datadoaimmat sáhttet beassat dahje sáhttet raporteret dieđuid maid hálddahas geavaha iežas áššemeannudeamis, doarjarehkenastimiin jna. Boazodoallohálddahas oažžu dál vearrodieđuid njuolga

Vearroetáhtas golggotmánu loahpas juohke jagi, gos iešdieđáhus, ealáhuskovvi ja lassikovit fievrreduvvojit njuolga Boazodoallohálldahusa databasaide, ja dasto sáhtta rehkenastimiin ja raporttaiguin bargat eanet automáhtalaččat. Dat sulastahttet daid reporterendárbbuide mat Sámedikkis leat duodjefitnodagaid ekonomalaš ovdáneami hárrái, maid Sámediggi dárbbáša duodjefitnodagain mat leat ožžon doaibmadoarjaga.

- Dataprográmmat ja databiergasat: Teknikkalaš rusttegat leat oalle muddui standárda mašingálvvut/serverat. Dat mii lea eanemus máksán, lea databaseprográmmagálvu mii lea ráhkaduvvon earenoamážit Boazodoallohálldahusa dárbbuide. Leat moduliseren dataid ja sis lea ovdamearkkadihte okta boazodoallobase, okta áššemeannudanbálvalus jna. Ovddidanbargguin leat programmeren geavaheddjiid rádjemeari ja gávpelogihka – mii mearkkaša ahte lea meannudanjuolggadus dasa movt galgá lástet dieđuid ja makkár dieđuid galgá viežžat. Sii leat geavahan Microsoft SQL-server databaseprográmma ja programmeren dan MS Visual studio prográmmagillii (C#). Leat árvvoštallan ahte Boazodoallohálldahusa databasehoidu, dat rámmahoidu mii giedahallá dataid, lea máksán sullii 2 mill. kr ovddidit ja installeret. Muhto sii sestet ollu áiggi áššemeannudemiin ja reporterenbargguin. Dát gal lea almmatge oalle stuora ja viiddis systema go bálldastahtta dan ollu unnit ja álkit systemain mii Sámedikki duodjeregistaris lea. Muhto jus smiehtta ahte lea dárbu dakkár databasesystemii mii sáhtta hálldašit buot Sámedikki ealáhusaide gullelaš váikkuhangaskaomiid ja doarjagiid, de soaita liikká sáhttit bálldastahttit ná stuora systemain.

- Bargit, resursageavaheapmi: Iešalldis databasesystema ovddideami ja installerema barggai olggobealde dihtorfittodat haddefálaldaga vuodul. Boazodoallohálldahusa bargun šattai čilget ja spesifiseret makkár gáibádusat sis leat ja čuovvut ahte skáhppojeaddji skáhppui dan maid ledje diŋgon. Databasesystema jodiheapmi lea oalle hálbi, muhto lassin boahtá dat bargu maid hálldahus ieš ferte bargat dataid sisabidjamiin, ja dat rievddada oalle ollu etáhtas etáhttii, man ollu data guđege etáhtas lea. Hálldahusa databidjan dáhpuhuvvá dal hui njuovžilit, earet eará danin go muhtun geavaheadjejoavkkuide lea addon beassanlohpi muhtun osiide datasystemas, ja nu sii ieža bidjet dohko oalle ollu dieđuid elektrovnnalaččat internehta bokte. Leat Boazodoallohálldahusa iežas guokte databargi geaid ovddasvástádus lea bearráigeahččat ahte systema doaibmá, muhto dieđuid geavaheapmi, ja dieđuid bidjan maid guhtege ieš bargá, dahkko áššemeannudeddjiid dásis ja dan barget maid eará fágabargit etáhtas. Dat leat dakkár dieđut maid áššemeannudeaddjit ankke dárbbášit, muhto mat dál biddujuvvojit datai ja geavahuvvojit miha buorebut ávkin ja dain lea miha buoret kvalitehta.

Oanehaččat Sámedikki dihtorsystema birra go guoská dieđuid vurkkodeapmái ja beassanbearráigeahččamii

Ráddjen dihtii barggu, de eat leat mii ráhkadan makkárga dárkilis čilgehusa das makkár Sámedikki iežas dihtorsystema lea. Eai ge mis leat leamaš doarvái dieđut ge dan birra. Vai mis lea juogalágán bálldastahttinvuoddu, de leat mii välljen čohkket dieđuid ja vásáhusaid mat mitalit juoidá daid gáibádusaid birra maid Databearráigeahču bidjá dihtorsystemaide mat galget halddašit iešguđetlágán persuvdnadieđuid, ja maiddái dan movt muhtun eará etáhtta/Boazodoallohálldahus lea ovddidan dohkálaš ja heivvolaš dihtorsystema mainna hálldaša boazodoalloealáhusa.

Sámedikki dihtorsystema vuolggabáiki lea ahte dat galgá bálvalit organisašuvnna mas lea Sámedikki váldohálldahus Kárášjogas ja čieža báikkálaš kántuvrra iešguđetguovllus riikkas. Hálldahusas leat njeallje fágaossodaga: 1) Vuogatvuolta-, ealáhus- ja

birasossodat, 2) Oahpahus-, giella-ja kulturossodat, 3) Hálddahuossodat ja 4) Gulahallanossodat.

Buot Sámedikki bargit loggejit terminálaserverii iežas geavaheaddjenamain ja beassansániin. Juohke geavaheaddji beassá dan geavahanbáikái serveris mii lea sutnje definerejuvvon, iežas namain ja beassansániin. Eanas oassi bargiin geavahit giehtadihtoriid. Giehtadihtoriid geavaheaddjefiillat synkroniserejuvvojit servera geavaheaddjefiillaiguin, nu ahte geavaheaddjis lea vejolašvuohta beassat daid fiillaide vaikko ii leat ge serverii čadnon, ovdamearkkadihte mátkkiin. Giehtadihtoriid dieđut eai leat “čoahkkáigissojuvvon”(krypterejuvvon), ja dat ráddje makkár dieđuid sáhtta vurkkodit dain mašiinnain. Siskkáldas neahtta lea sihkkarastejuvvon buollinmuvrrain olgguldassat neahta vuostá. Loggen bargiid ruovttukántuvrrain dahkko sihkkaris VPN laktimiin ovdal go logge terminálaserverii. Báikkálaš kántuvrrat loggejit Sámedikki váldodihtorsystemii interneahtha bokte geavaheaddjenamain ja beassansániin. Sámediggi geavaha guovddáš áššemeannusystema mii vurkkoduvvo servera databasas. Mii eat leat lihkojuvvan oázžut čielgasi makkár mállat sihkarvuodalahtta báikkálaš kántuvrrat geavahit go galget laktašuvvat Sámedikki guovddáš serveriidda. Eat ge mii dieđe dan ge man muddui sis leat earenoamáš sihkkaris sonat siskkáldas fierpmádagas, gos earet eará vurkkodit hearckes dieđuid, dahje leat go sis earalágán alladássái sirrejuvvon sihkarvuodaortnegat.

4.5.3 Eará áššái boađa – duojárat lea ealáhusbargit geat jođihit smávva fitnodagaid

Maŋnel go prošeaktabargu lei loahpahuuvon, de mii válddiimet sihkarvuoda dihte oktavuoda Databearráigeahču (16.4.2010) fas, dán vuoru sin juridihkalaš ossodagain, sihkkarastit iežamet dieđuid ja oázžut vel eanet čielgasa áššái. Vástádušat maid ovdal leimmet ožžon, ledje oalle muddui seamma sullasaš vástádušat go dat maid Sámediggi lei ožžon vástádušat muhtun jagiid dás ovdal go ledje leamaš oktavuodas Databearráigeahču. Okta ”iskan”gažaldagain maid mii dán vuoru háldeimmet jearrat lei manne dieđut mat gusket duodjehálusa doaibmadoarjagii definerejuvvojit hearckes diehtun ja leat čuldojuvvon eret almmolašvuodas, go juo Sámedikki jienastuslohku, mas maid leat dušše sápmelaččat, biddjojuvvo almmolaš geahčadeapmái suohkaniin? Dasa mii eat ožžon makkárga čielga vástáduša.

Go čilgiimet doaibmadoarjjaortnega ja geat duodjeregistaris leat lahttun, čilgi Databearráigeahču maŋnemus áššedovdi midjiide odđi vuogi movt áššái lahkoni, dat lei midjiide odas go bálddastahtta ovdalaš vástádušaguin maid etáhtas leat ožžon: ”Danin go sii geat ohcet doaibmadoarjaga duodjái ohcet dan Ovttalbmofitnodaga namas, ja sii leat earet eará registrerejuvvon Brønnøysund-registariidda, leat sii ealáhusjođiheaddjit. Ja ealáhusjođiheaddjit leat definerejuvvon olggobeallái persuvdnadiehtolága”. Dat ahte sii leat fitnodagat, boahá gal maid juo ovdan das go sii fievredit ealáhusdieđáhusa, čilgi min informánta. Dát mearkkaša ahte ohcamušat duodjeregistarii ja duojáridda doaibmadoarjjaohcamušat sáhttet meannoduvvot seammaláde go eará áššit Sámedikkis gos sii addet doarjaga ealáhusdoaimmaide. Dat guoská sihke fitnodagaid ja persuvnnalaš ealáhusjođiheddjiid doarjagiidda, ležžet dal sápmelaččat dahje earát geat dáid fitnodagaid oamastit. Dat mearkkaša dan ahte (doarjja) áššit mat gusket duodjeregistara duojárida, eai dárbbas meannoduvvot hearckes diehtun, danin go dan registara ovttalbmofitnodagaid omasteaddjit leat sápmelaččat. Dušše persuvnnalaš dieđut ja fitnodatčiegusvuodát (odđi buktagat, odđi buvttadanvuogit dahje diekkár sullasaš dieđut)

sáhttet čuldojuvvot almmolašvuodas. Earet eará ii galgga persuvdnanummara bidjat nehttii dahje sáddet e-poasttain muđui go dat leat “čoahkkáigissojuvvon”.

Maŋnemus oktavuohaolbmos Databearráigeahčus orro oalle sihkkaris dieđut ášši birra, vaikko mii čujuheimmet ahte mii leat ožžon earalágán vástádusaid ovdalaš oktavuodain Databearráigeahčus. Sáhtta leat nu ahte sii geaiguin mii ovdal leat hupman, eai leat oba fuobmán ge dan jurdilit ahte dás lea sáhka registrerejuvvon ealáhusjodiheddjiin, sii leat jurddašan dušše priváhta olbmuid. Fertet sávvat ahte die lea sivvan dasa manne mii ovdal oaččuimet earalágán vástádusaid, danin go dát maŋnemus árvvoštallamat álkidahttet registara giedahallama. Dasgo dat mearkašivččii dan ahte duodjeregistara sáhttet giedahallat seammaládje go eará doarjjaáššiid maid Sámediggi juolluda ealáhusaid ovdánahttimii. Dán vuodul, ja persuvdnadiehtolága, almmolašvuodalága ja hálddašanlága mielde maid mii leat maid guorahallan, de orro maŋnemus vástádus Databearráigeahču olbmás leamen jierpmáleamos jurddajohtu.

Dát ášši ii leat álki, danin go mii eat sáhte dasa buktit loahppaárvoštallama, dan sivas go lea Databearráigeahču mii mearrida dákkár áššiin, ja mii eat dieđe maid sii vástidivčče formálalaš áššemeannudeamis, jus oččoše čálalaš jearaldaga dahje ohcamuša Sámedikkis.

4.5.4 Vejolašvuoha beassat oaidnit dieđuid Sámedikki eará ealáhusdoarjagiid birra – láhkavuoddu ja movt lávejit bargat

Earet duodjedoarjaga man birra leat ovdalis čilgen, de lea Sámedikkis dat bargovuohki ahte bidjet Sámedikki neahttasiidduide dieđuid geaidda lea mearriduvvon juolludit ealáhusovddidandoarjaga ja maiddá geaidda dat lea biehttaluvvon (Sámediggi njukčamánu/cuoŋománu 2010). Dát guoská áššiide mat gullet doarjjastivrii ja maid dat lea mearridan dahje maidda lea hálddahussii addán mearridanfápmudusa. Áššebápirat ja ákkastallan man vuodul mearrádus dahkko, ii almmuhuvvo dieppe. Bealálaččat geaidda ášši guoská ožžot ákkastallamiid maid vuodul mearrádus lea dahkkon, ja sii sáhttet oažžut “sillejuvvon” oasi áššeovddideamis. Earát sáhttet bivdit oažžut áššebápiriid, muhto de árvvoštallojuvvo earenoamážit ahte galgá go addit visot áššebápiriid vai dušše muhtun oasi. Go árvvoštallet galget go eará áššedieđut go iešalddis mearrádus almmuhuvvot eará olbmuid, de deattuhit earenoamážit fitnodatčiegusvuodaid ja persuvdnadieđuid suodjaleami. Ovdal go dieđut almmuhuvvojit Sámedikki ruovttusiidui, de árvvoštallojuvvojit dat vuos njealji dásis. Álggos árvvoštallá Sámedikki arkiiva dan, dasto manná ášši guoskivaš jodihangodái, áššemeannudeaddjái ja fas ruovttoluotta arkiivii mii bearráigeahččá ahte rievttis dieđut almmuhuvvojit.

Almmolašvuodaláhka ja Hálddašanláhka guoská Sámedikki doaimmaide. Almmolašvuodalága § 3 namuha ahte váldonjuolggadusa lea dat ahte buohkain lea riekti beassat oaidnit buot dokumeanttaid sisdoalu maid Sámediggi oažžu, gárvvista ja sádde. Dokumeanttat maid sisdoalu suodjalit almmolašvuodalága jaskavuodamearrádusat, dahje maidda gusket almmolašvuodalága spiehkastannjuolggadusat, eai leat gávdnamis neahtas. Almmolašvuodalága §13 ja Hálddašanlága §13 mielde gustojit dat vuosttažettiin olbmo persuvnnalaš dieđuide dahje fitnodatčiegusvuodaide. Dieđut riegádanbáikki ja riegádandáhtona birra, persuvdnanummar, siviiladilli, ámmát, ássanbáiki ja bargobáiki eai leat persuvnnalaš dieđut. Liikká ii galgga neahtas almmuhit olbmo riegádannummara/riegádandáhtona ja báikká (§7 almmolašvuodalága láhkaásahusas). Almmolašvuodaláhka čujuha maid ahte lea vejolaš vel eanet almmuhit ja bivdá hálddahusa árvvoštallat ahte galgá dokumeantta, oalát dahje muhtun muddui, almmuhit sidjiide geat hálidit dan oaidnit, vaikko dat álgoálggus lea ge merkejuvvon ii almmolaš

dokumeantan hálldašanorgánas. Daid dieđuid vuodul mat mis leat, de orro Sámedikki bargovuohki mii guoská almmolašvuhtii doarjjaáššiin, nugo ovddit gurgadagas čilgiimet, čadahuvvomen dohkálaččat lágaid mielde.

Innovasjon Norge bargá muhtun muddui seammalágán áššiiguin, earet eará dan oktavuodas go juolludit doarjagiid fitnodagaide ja ealáhusjodiheaddjiide. Innovasjon Norge bargá maid muhtun áššiiguin mat leat čuldojuvvon almmolašvuodalágas, ja posiitiiva mearrádusaid juolludanáššiin sii bidjet etáhta ruovttusiidduide.

4.5.5 Čoahkkáigeassu ja loahppaárvoštallan

4.5 kapihttala čilgehusat mat gusket gáibádusaide ja makkár konkrehta dilálašvuodat gáibiduvvojit go galgá vurkkodit ja giedahallat persuvdnadieđuid oppalaččat, ja earenoamážit hearkkes persuvdnadieđuid, addet oalle čielga vuodu man alde sáhtta mearridit dárbbášlaš doaibmabijuid maid Sámedikki dihtorhálldašeamis vedjet dárbbášit duodjeregistara giedahallamii – jus Persuvdnadiehtoláhka boahtá guoskát duojáriidda. Nugo oaidná, de lea biddjojuvvon ovddasvástádus maiddái dieđuidhálldašeaddji eiseváldái, dán oktavuodas Sámediggái, árvoštallat mii lea doarvái/ dohkálaš dahku vai doaibma sáhtta jodihevot daid áigumušaid mielde mat leat Persuvdnadiehtolágas ja dan láhkaásahusain. Dás ferte veardádallat makkár várra lea jus dieđut mannet dohko gosa eai galgga, ja man ávki/man divrras lea dan hehttet ja makkár váikkuhusat sáhttet leat. Dat maid dihtorovddasvástideaddjit fertejit árvoštallat, lea ahte leat go dat eavttut ja árvaluvvon čovdosat mat dás leat čilgejuvvon daid standárddaid ja bargovugiid siskkobealde mat doaimmas juo leat, vai leat go dakkár váilevuodat mat gáibidit unnit dahje eanet doaibmabijuid. Dat gáibida maid miha eanet dárkilit dieđuid etáhta iežas dihtorsystemaid ja bargodábiid birra go dat mat mis leat, muhto mat Sámedikki iežas dihtorhálldahusas leat.

Okta ášši mii sáhtta buktit eahpádusa dan hárrái ahte man dárbu lea duodjeregistara meannudit hearkkes persuvdnadiehtoregistarin, lea dat ahte das lea muhtun earenoamáš oktavuodain spiehkastanmunni sápmelašvuoda gáibádusas. Beroškeahhtá das man ollu spiehkasteamit addojuvvojit áiggi mielde duodjeregistara gáibádusain, de dan ii soaitte ge šat dárbbášit navdit ”buhtis sámi registarin”. Dasa lassin addet lágat ja bagadusat vejolašvuoda geavahit iežas árvoštallama vuodđun. Jus hearkkes dieđut leat dan lágán dieđut mat gáibidit garraseamos suodjaleami, vrd. min čilgehusain gos geahčadit Boazodoallohálldahusa čovdosiid, ja movt sáhtta hearkkimus dieđuid giedahallat, namalassii logget guovtti/eamet sonaid bokte, mii lea Databearráigeahču mielas okta vejolaš suddjenvuohki. Ii álo gávdno áibbas čielga vástádus, vaikko jearrá ge Databearráigeahčus, ja iešguđetlágán etáhtat leat váljjet guhtetlágán čovdosiid seamma mállet hástalusaid.

4.5.3 kapihttalis mii muitaleimmet ahte leat ožžon eará fágalaš árvoštallama Databearráigeahčus, mii mielddusbuktá dan ahte duodjeregistara duojáriidda ii guoskka Persuvdnadiehtoláhka, danin go sii leat ealáhusjodiheaddjit. Dat mearkkašivččii ahte duodjeregistara sáhtta meannudit juste seammaládje go eará áššiid Sámedikkis gos juolludit doarjaga ealáhusaid ovddideapmái. Dán vuodul, ja persuvdnadiehtolága, Almmolašvuodalága ja Hálldašanlága mielde maid mii leat maid guorahallan, de orro manjemus vástádus Databearráigeahču olbmás leamen jierpmáleamos jurddajohtu. Ja go Sámediggi ii sáhte eallit dakkár eahpesihkkaris dilis, ahte ii dieđe movt áššit mat gusket duojáriidda ja duodjeregistarii galget meannuduvvot, de lea áidna čoavddus dasa ahte Sámediggi ovddida ášši čálalaččat Databearráigeahčui, de sii ožžot doppe čálalaččat vástádusa dasa ahte dárbbášit go sii ohcat konsešuvnna giedahallat hearkkes dieđuid Persuvdnadiehtolága ektui. Jus Sámediggi ferte ohcat konsešuvnna, de ferte ohcamušas

čilget makkár dihtorsystemaid jna geavaha, de vástida Databearráigeahčču ahte lea go dat dohkálaš dahje vejolaččat mii dat lea mii ii leat dohkálaš. Maŋŋemus ságastallama mielde mii mis lei Databearráigeahču olbmuin, de orro leamen nu ahte leat vassis vejolašvuodát oažžut buoret vástádusa go dat dieđut maid mii álggos oaččuimet. Lea dehálaš deattuhit dan ahte doarjjavuostáiváldit leat ealáhusjodiheaddjit/fitnodagat (vaikko leat ge ovttaolbmofitnodagat), eai ge persuvnnalaš ohccit.

Girjjálašvuohta

Duodjinæringsens økonomiske situasjon (2007) – duodjeregistara duojáriid dieđuid geahčadeapmi 2006. SEG (Samisk Nærings- og Utredningscenter), Trine Länsmann ja Anne Marit Pedersen, geassemánu 2007.

Gaski, M. ja S. Eikeland (2001): *Næringskombinasjoner 1997-2000. Evaluering av driftsstøten i samiske områder.* NIBR-raporta 2001:14. Áltá, čakčamánu 2001.

Merkevareutvikling for duodjiprodusenter (2009), kapitlene 1, 4.1, 4.4 og 4.8., Noodt & Reiding. Áltá/Guovdageaidnu/Storslett, geassemánu 9. beaivi 2009.

Nygaard, V. og S. Skålnes (2007): *Evaluering av tilskuddsordningen for Samisk utviklingsfond.* Norut Alta – Áltá raporta 2007:7. Áltá, juovlamánu 20. beaivvi 2007.

Utfordringer innen kompetanse, opplæring og utvikling i duodji (2008). Finnut Consult AS, čielggadeapmi geassemánu 2008.

Veiledning i informasjonssikkerhet for kommuner og fylker (2005). Datatilsynet 26.1.2005, TV-202:2005

Økonomisk rapport for utviklingen i duodji for 2007. Asplan Viak. Kárášjohka, 20.8.2008

Eará girjjálašvuohta: geahča smávvanohmaid raporttas

Poastaboksá 1463
9506 Áltá
Fitnanadr. Kunnskapsparken, Markedsgata 3

Interneahtta: www.finnmark.norut.no
E-poasta: post@finnmark.norut.no
Telefovdna +47 78 45 71 00
Telefákssa +47 78 45 71 01
Fitnodatnummar NO 983 551 661 MVA

Norut Áltá lea Norut dutkankonsearna dutkaninstituhtta